

**MANUAL
PËR MEDIA**

K2.0

MANUAL PËR MEDIA

Autor: Altin Raxhimi

Ky publikim është pjesë e projektit Human Rightivism, i cili financohet nga Ambasada e Suedisë në Prishtinë, që zbatohet nga Fondi për Zhvillim të Komunitetit nëpërmjet Programit të saj Human Rightivism. Pikëpamjet e autorit të shprehura në këtë publikim nuk pasqyrojnë domosdoshmërisht pikëpamjet e Ambasadës së Suedisë në Prishtinë.

Hyrje

Në redaksi të K2.0 është më se e zakonshme të diskutohet mes gazetarëve/eve dhe redaktorëve/eve rreth fjalëve dhe termeve që duhet t'i përdorim, që ato të jenë më gjithëpërfshirëse e më të sakta dhe rreth atyre që nuk duhet t'i përdorim për shkak se janë të mbujtura me paragjykime e diskriminim dhe kështu përforcojnë e mirëmbajnë stereotipe të dëmshme.

Në situata të jashtëzakonshme, por edhe në ato krejt të zakonshme, ekziston një vijë e hollë në mes të përdorimit të një fjale a termi dhe mundësisë për të përçuar qëndrim redaktorial me të. Shpesh një qëndrim të qëllimshëm që mund të nxisë ndryshim të përdorimit të një termi në shoqëri më gjerë, si në rastin kur K2.0 filloi përdorimin e gjinisë femërore të emrave krahas atyre mashkullorë, duke shmangur normën që emri përmbledhës të jetë njëgjjinor, përkatësisht mashkullor. Për shembull: gazetarë/gazetare, të rinj/reja.

Por jo rrallëherë edhe qëndrime redaktoriale që veç mirëmbajnë keqkonceptime bazuar në gjini, etni, besim apo orientim seksual. Për shembull, raportimi mbi një kundërvajtje duke theksuar etninë e personave të përfshirë.

Etnia është vetëm njëri nga terrenet e minuara në këtë kontekst. Politika, historia, kultura, dhe konstrukte të tjera të pushtetit tradicional e ngarkojnë fjalën dhe në vend që të përshkruajë, e bën të gjykojë, të të imponojë se çfarë është e mirë apo e keqe, të të bëjë palë.

Botimi në media shpesh nuk e lejon mundësinë e gjetjes së fjalës apo termit të duhur dhe zhvillimet e internetit e kanë shkurtuar dhe më shumë kohën për të reflektuar mbi të. Shpesh gabohet prej paragjykimeve apo bindjeve që kemi, të pavetëdijshme apo të hapura, prej dëshirës për të tërhequr vëmendjen, prej presionit social apo të tregut.

Në këtë kohë intensive ku informacionet e pasakta dhe të pavërtetuara marrin përmasa virale dhe angazhojnë masa njerëzish të reagojnë në mënyrë emocionale mbi kontekste të mangëta, është gjithnjë e më qenësore të jemi vëmendshëm/me ndaj fjalëve e termeve që i përdorim.

Ky udhëzues përpiqet të japë një kontribut në sqarimin e dilemave të tilla. Ai merret me termat, të cilat janë vënë re më shumë se mund të shkaktojnë reagime kundërthënëse qoftë në botë, qoftë në kontekstin tonë në Kosovë. Në disa pjesë, është ndërtuar si një fjalorth atipik. Në pjesë të tjera, është ndërtuar në paragrafë diskursi në lidhje me trajtimin etik të temave të ndryshme. Për ta hartuar, kemi marrë parasysh edhe manualët e stilit të përdorura nga disa medie në gjuhën angleze, si ai i agjensisë Associated Press apo i revistës The Economist, praktikën dhe udhëzuesit e nxjerrë vitet e fundit në Kosovë, por edhe diskutimet publike dhe personale.

KAPITULLI

Përkatësia etnike

Kur duhet dhënë etnia e një subjekti lajmi në kontekstin e medias dhe shoqërisë në Kosovë?

Dhënia e etnisë së një personi në një lajm është e rëndësishme të jepet vetëm nëse ndihmon për të kuptuar kontekstin e lajmit. Megjithatë, shpesh shohim se si etnia e një individi i bashkangjitet raportimeve të mediave sidomos në kronikën e zezë, në raste vrasjesh, vjedhjesh apo mashtrimesh. Në këso rastesh, dhënia e etnisë nuk i shton vlerë raportimit. Krejt e kundërta, rritë mundësinë për t'i përforcuar paragjykimet në baza etnike. Problemi qëndron edhe te raportet e policisë, të cilat theksojnë etninë e të dyshuarve dhe mediet e përcjellin informacionin e plotë.

Për shembull, protestat, peticionet dhe aktivitetet e tjera politike me bazë etnike, pjesa etnike e funksionit të administrimit publik, e kërkojnë atë të dhënë.

Për shembull:

“Vdes 15-vjeçarja serbe në Brezovicë”, dhënia e etnisë nuk është e nevojshme pasi nuk i shton vlerë lajmit.

Por,

“Dorëhiqen punonjësit serbë nga administrata publike”, dhënia e etnisë është e nevojshme për ta sqaruar kontekstin e lajmit.

Për t'u pasur parasysih:

Pjesa më e madhe e emrave që tregojnë etni, në kuptimin denotativ kanë qenë neutrale, por me kohë kanë marrë përdorim diskriminues dhe fytes. Kjo vlen si për *šiptari*, që në serbisht vjen nga fjala “shqiptar”, ashtu edhe për *shka-shkije*, që origjinën e ka të njëjtë me fjalën sllav, nga fjala latinisht *sclavonus*. Të gjithë emrat e kombësive janë të tilla. *Çifut* vjen nga beni Jehuda, pasardhësit e Jehudës, *magjyp*, nga Egjipti. Por këta terma sot kanë ngarkesa politike e paragjyquese dhe si rrjedhojë janë përcmues.

Sqarim mbi etnitë që përmenden më shpeshti në kontekstin e medias në Kosovë:

■ **Sllavët** Duhet shmangur përdorimi i termit “sllavët” si term politik. Një koncept i tillë insinuo një botë të madhe sllave (dhe në mënyrë më qesharake por tani të vjetëruar, sllavo-komunisto-ortodokse) e cila është në konflikt me shqiptarët në Ballkan. Nuk ka një botë të tillë sllave. Problemi me ‘botën sllave’ ka dalë me shfaqjen e nacionalizmave në Ballkan në shekullin XIX, konfliktet etnike të Ballkanit bazën e kanë prej paragjykimeve dhe mentaliteteve të nxitura në atë kohë.

■ **RAE** (shkurtimi i komuniteteve rom, ashkali, egjiptian në tërësi) është një shkurtim i përbashkët ligjor për ato komunitetet në Kosovë, por në Kosovë nuk ka një komunitet **RAE**. Mund të përdoret në kontekst politik, për shembull, nëse flitet për përfaqësimin e përbashkët të këtyre pakicave, në të cilat raste adresohen si komunitete Rom, Ashkali dhe Egjiptian. Por Shën Gjergji nuk është festë RAE, as një fëmijë në shkollën në Prizren nuk është fëmijë RAE.

■ **Romët** ose romët janë një pakicë etnike që kanë gjuhën e tyre amtare, një formë të trashëguar orale të sakskritishtes, gjuhës klasike të Indisë së lashtë. Në shqip përdoren të dyja format, edhe rom edhe rrom, pavarësisht se disa organizata rrome preferojnë rr-në e fortë.

■ **Ashkalitë** janë pakicë etnike shqipfolëse. Pavarësisht nga karakteristikat e ngjashme fizike, ashkalitë nuk identifikohen me egjiptianët.

■ **Egjiptianët** janë pakicë etnike shqipfolëse e cila e gjen prejardhjen prej hekurpunuesve itinerantë që mbërritën në Ballkan në mesjetë. Termat raciste për romët, ashkalitë dhe egjiptianët duhet të konsiderohen tabu.

Duhet të përdoren fjalët:

■ **Boshnjak**, Boshnjakët janë quajtur banorët e Bosnjës, por në Kosovë, boshnjakë quhen edhe një pjesë e mirë e myslimanëve të saj sllavë. Boshnjak i Kosovës.

■ **Kroatët** Pakica katolike sllavfolëse e Janjevës dhe ndonjë fshat përreth gjuhën e kanë një dialekt sllav të jugut të Ballkanit e cilat nuk flitet në Kroaci dhe Dalmaci. Por ata identifikohen si kroatë dhe origjinën e gjejnë nga Dalmacia dhe Sllavonia e Mesjetës. Janë kroatë të Kosovës.

■ **Shqiptar, arbër, arbëresh, arvanitas dhe gjuhët e tyre** Shqiptarët janë banorët e Shqipërisë, Kosovës, Malit të Zi dhe Çamërisë në Greqi ose pasardhësit e tyre, të cilët flasin shqip. Arbër janë shqiptarët e Ballkanit perëndimor gjatë mesjetës, para se të quheshin shqiptarë. Arbëreshët gjenden në Itali dhe nuk flasin shqip por arbërisht. Arvanitët gjenden në Greqinë jugore dhe në ishujt e Egjeut.

KAPITULLI

2

Përkatësia fetare

Jo rrallë, raportimet e medieve kanë shërbyer për të krijuar ndërlidhje në mes të lëvizjeve politike e ekstremiste dhe feve e besimeve të caktuara. Këto më pas kanë shërbyer si bazë për nxitjen e stereotipave me bazë fetare. Togfjalëshat si “Myslimanët janë terroristë” e “Xhihadi hakmarrje”, “Muhaxhedinët mjekrrosha”, janë hasur përgjatë dy dekadave në diskursin publik.

Ndonëse me kohën kanë marrë ngarkesa negative, në përgjithësi shumë nga termet gjuhësore fillimisht kanë qenë veç përshkruese. Andaj, është e nevojshme të kuptohet procesi i ndërrimit e ndërtimit të kuptimeve.

Po ashtu, ekziston një mungesë e njohjes së nënndarjeve mes feve dhe nuancave mes këtyre nënndarjeve. Mund të të takojë të dëgjosh apo të lexosh: “Është i krishterë, nuk është ortodoks”, e “Dervishlerët nuk janë myslimanë”.

Ky kapitull merret me terminologjinë e grupeve fetare dhe raportimin e nuancuar për to. Për gazetarët/et është e rëndësishme që gjatë raportimit t’i referohen saktësisht nuancave respektive për të shmangur përgjithësimin dhe përforcimin e sterotipeve të dëmshme.

■ **I krishterë** – I krishterë dhe kristian janë e njëjta fjalë. Krishtërimi, religjioni i të krishterëve apo i kristianëve, ndahet në tre grupe madhore në kontekstin tonë, në katolikë [shih], në ortodoksë [shih], dhe në protestantë [shih].

■ **Katolik** – katoliku është i krishterë, por një i krishterë nuk është vetëm katolik. Katolikët shprehin besnikërinë ndaj Papës së Romës dhe dallohen edhe prej veneracionit marian, nderimit si hyjni të nënës së Krishtit, Marisë apo (Shën) Mërisë. Përmban grupin e tretë të përkatësisë religjioze në Kosovë, anëtarë të të cilit janë kryesisht të përkatësisë etnike shqiptare, dhe më pak kroate.

■ **Ortodoks** – Pavarësisht se në Kosovë shpesh nënkuptohet se ortodoks është një anëtar i pakicës serbe, jo çdo ortodoks i Kosovës është serb dhe anasjelltas, jo çdo serb i Kosovës është domosdoshmërisht ortodoks. Ndonjëherë, në referencë të dytë dhe në kontekstin e duhur, Kisha ortodokse mund të quhet edhe Kisha e Lindjes, një term historik që e dallon nga “Kisha e Perëndimit”, apo e Romës, kisha katolike.

■ **Protestant** – Protestantët janë të krishterët që u shkëputën prej kishës së Romës në shekullin XIV. Janë denominacione kristiane që gjetën përhapje në Evropën e Veriut dhe në Amerikën e Veriut. Protestantët vijnë në denominacione të ndryshme, por në Kosovë gjenden kongregacione baptiste, dhe disa grupe evangjeliste, ose ndryshe ungjëlizuese, me origjinë nga Evropa veriore dhe Shtetet e Bashkuara të Amerikës.

■ **Hebrenjtë** - Gjatë historisë, fjalët çifut dhe jahudi, megjithëse terma që në origjinë kanë cilësuar emrin e një fisi të lashtë hebre, pasardhësit e Jehudas, kanë marrë ngarkesë të madhe paragykuese dhe duhen shmangur. Përdor hebre në të gjitha rastet.

■ **Islami, Islame/Islamike**

Islamik është mbiemër që përcakton prejardhjen nga Islami. Përdorur më shumë kohët e fundit për të cilësuar lëvizjet ekstremiste. Terrorizëm islamik, fundamentalizëm islamik. Duhet pasur parasysh që atë përmbajtje ja ka dhënë përdorimi dhe jo natyra e prapashtesës -ik. Fjala besnik nuk ka kuptimin e një terroristi të besës.

- **mysliman apo musliman:** drejtshkrimi i shqipes, duke qenë preskriptiv, pra me rregulla të detyrueshme (shkruhet kështu dhe jo ashtu), sugjeron se duhet shkruar mysliman. Por të dyja format përdoren.

Zgjedhja merr nuancë politiko-sociale: duket se kjo formë e shqipes prejardhjen e ka nga osmanishtja dhe turqishtja moderne (müslim, müslüman), pra myslyman, por arabishtja (njësoj si dialekti i Gjirokastrës në Shqipëri) nuk e ka shkronjën y, por e ka u. Përdorimi, pastaj, duket se merr nuanca nga formimi i besimtarëve.

Besimtarët myslimanë ndahen në:

■ **suni** apo sunitë, syni apo synitë, pjesa dërrmuese, e besimtarëve myslimanë të Kosovës dhe të Ballkanit. Të dyja format, suni dhe syni, përdoren, ngjashëm me musliman dhe myslyman, ato tregojnë origjinën ose nga arabishtja (që nuk e ka fonemën y) ose nga turqishtja osmane, e cila e kishte shumë të përdorur.

■ **shia** apo shiitë, në Kosovë përfaqësohen vetëm nga ndjekësit e ndonjë tarikati apo sekti mistik,

Në Kosovë ka dhe grupe besimtarësh, të cilët i përkasin besimit islam, por që vijnë nga tradita kryesisht mistike. Ato quhen tarikate. Tarikatet mund të jenë suni ose shia. Vendet e faljes së tyre janë teqet dhe varret e njerëzve që i konsiderojnë të shenjtë, tyrbet.

Tarikatet drejtohen nga drejtues shpirtërorë që quhen **shehë** ose **shehlerë** dhe kanë klerikë që quhen **dervishë** ose **dervishlerë**. Sheh ka të njëjtën origjinë si fjala arabe sheik.

Në Kosovë numërohen nëntë tarikate, prej të cilave kryesoret janë rifaitë, halvetitë, kaderitë dhe saaditë. Pjesa më e madhe janë organizuar në Bashkësinë e Tarikateve të Kosovës, të krijuar në vitin 2019. Por ka dhe sufi që bëjnë pjesë në Bashkësinë Islame të Kosovës.

■ **bahai** Është një religjion tjetër që ka ardhur nga Lindja e Mesme, nga ku nisi në fund të shekullit XIX. Ekziston një komunitet i vogël bahai në Prishtinë.

Konsiderata të tjera:

■ **Islamofobia** – Islamofobia në mbulimin mediatik i referohet portretizimit ose përfaqësimit të njëanshëm, negativ të Islamit dhe muslimanëve në forma të ndryshme të mediave, siç janë raportet e lajmeve, artikujt, programet televizive ose mediat sociale. Ai përfshin përjetësimin e stereotipeve, keqinformimit, ose nxitjen e frikës dhe paragjykitimit kundër Islamit ose muslimanëve. Ky mbulim shpesh thekson aktet e terrorizmit të kryera nga individë ose grupe që pretendojnë se janë të lidhur me Islamin, duke çuar në një frikë ose dyshim të përgjithësuar ndaj të gjithë muslimanëve, duke kontribuar në një mjedis armiqësor ose diskriminim kundër tyre. Islamofobia në mbulimin mediatik mund të ketë pasoja të gjera, duke përfshirë ndarjen sociale, diskriminimin dhe marginalizimin e komuniteteve muslimane.

■ **Islamist** – Mbiemri islamist në dekadat e fundit është përdorur për të cilësuar lëvizjet politike që aspirojnë në krijimin e shoqërive politike të mbështetura në bazat e fesë islame siç mendojnë se duhet të praktikohet udhëheqësit e të tillave lëvizje.

■ **Selefi** apo **salafi** – janë besimtarë myslimanë që kërkojnë të kthehen në praktikimin e religjionit siç praktikohet në fillimet e tij. Megjithëse gjatë historisë së Islamit ka pasur raste të vazhdueshme të 'kthimin në fenë e të parëve,' --si në një pjesë të mirë të feve, në fakt—me selefi apo salafi, tani, kuptohet praktikimi i fesë në një kuptim të ngushtë suni dhe doktrinar dhe jomistik. Ky interpretim nisi në fund të shekullit XIX si lëvizje nacionaliste e gadishullit arabik ndaj perandorisë osmane, por u përhap prej Arabisë Saudite në vende të tjera gjatë fundit të shekullit XX.

■ **Xhiahadi** dhe **muxhahedinët** – **Xhiahadi** është një fjalë që shpreh luftën për të përhapur fenë, e cila mund të jetë e brendshme (shpirtërore) apo e jashtme.

Përdorimi i fjalës xihad që nga shekulli i kaluar, ka përmbajtur luftën e armatosur ndaj një pushteti ose laik, ose jomysliman. Të tilla ishin konsideruar nga grupe kryengritësish myslimanë luftërat që shpallën ndaj pushtimit sovietik në Afganistan, apo rrjeti terrorist i Al Kaedës ndaj Shteteve të Bashkuara të Amerikës dhe Perëndimit. **Muxhahedinët** janë personat që 'ushtrojnë' xihadin (xhahed në rrënjën e fjalës muxhahedin).

■ **Otoman** apo **osman** janë e njëjta fjalë. Si cilësor për nënshtetasit e perandorisë së dikurshme osmane, ashtu edhe si mbiemër për të cilësuar trashëgiminë kulturore apo historike. Cilësori otoman ka hyrë relativisht vonë në shqip nga gjuhët perëndimore, kurse në gjuhën e përditshme, fjala e përdorur ka qenë osman.

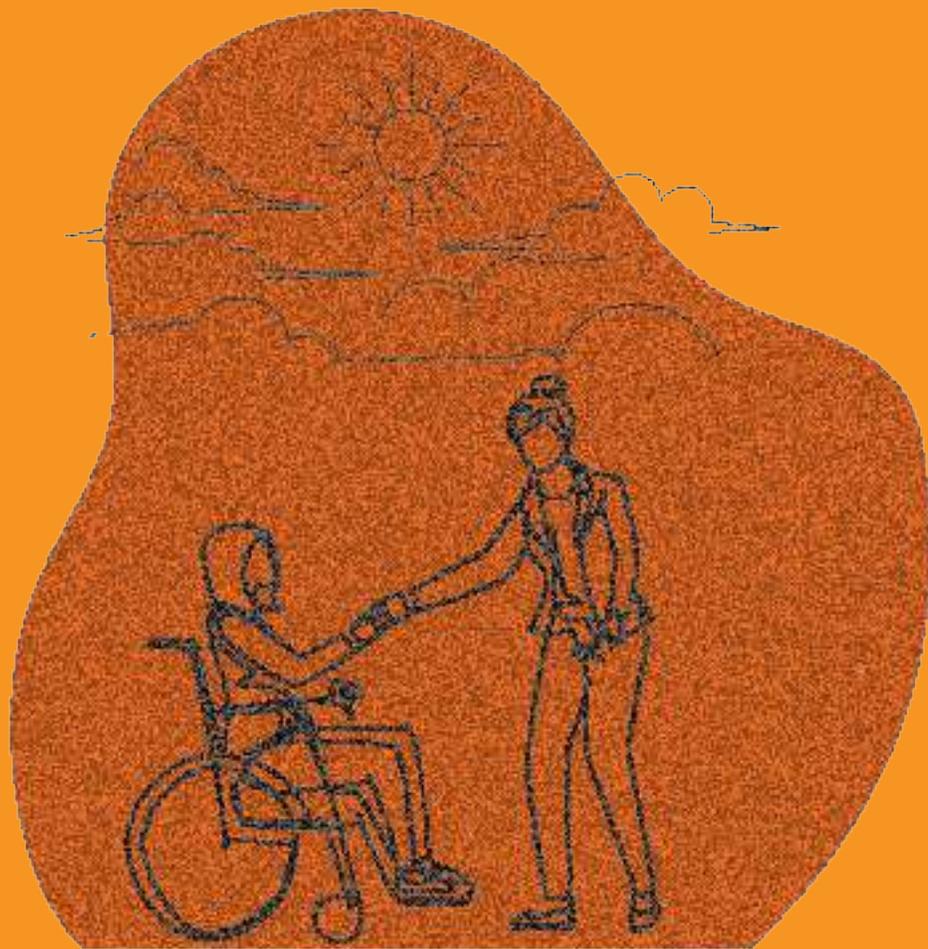
■ **Gyleni, Guleni, apo Gjyleni** - Shkrimi i drejtë duket se është Gylen, dhe në trajtën e shquar, Gyleni. Fetullah Gyleni (lindi më 1941) është themelues i një lëvizjeje në islamin turk që lindi diku nga gjysma e dytë e shekullit XX, e cila gjeti përhapje në Turqi dhe më pas, nëpërmjet sistemit arsimor, edhe në botë. Lëvizja e Gylenit apo gyleniste hyri në konflikt me pushtetin aktual në Turqi, me pasoja deri në Kosovë dhe Ballkan.

■ **Fetö**, që lexohet Fetë, është shkurtim i termit Fethullahçı Terör Örgütü, (organizata terroriste e Gulenit), me të cilin thirret rrjeti i Gylenit nga pushteti aktual në Turqi. Është emër që tregon gjykim politik për Lëvizjen e Gylenit dhe duhet shmangur.

■ **Anti-semitizmi, Izraeli dhe hebrenjtë**. Hebre dhe izraelit nuk janë terma të barazvlershëm. Izraelit, në kuptimin e aktual, është shtetasi i Izraelit, hebre është një përkatësi etnike që nuk është e lidhur me shtetin aktual të Izraelit. Më shumë se gjysma e hebrenjve jetojnë jashtë Izraelit dhe politikat e shtetit të Izraelit nuk janë politika e hebrenjve.

KAPITULLI

3

Aftësitë e kufizuara, sëmundjet dhe çrregullimet

Mjaft terma kanë ndryshuar me kohë, dhe kontekste që dukeshin normale, tani shihet se janë jashtëzakonisht negative. Një rast i tillë është përdorimi i fjalës mongol apo mongoloid. Kur Langdon Down, një mjek anglez i fundshekullit XIX identifikoi atë që tani njihet si sindroma Down, ai vetë e quajti diagnozën që izoloi mongoloizëm apo “idiotësi mongoloide”. Por kjo terminologji, që e parë nga konteksti i sotëm shpreh diskriminim dhe racizëm, ka zgjatur deri në vitet '70 të shekullit të kaluar.

Edhe sot termet vazhdojnë të ndryshojnë, andaj është e nevojshme që gazetarët të përditësohen me termet e sugjeruara nga personat ekspertë.

Raportimi me përdorimin e termeve të sakta jo vetëm që edukon publikun, por gjithashtu fuqizon individët me aftësi të kufizuara duke i përfaqësuar përvojat e tyre në mënyrë autentike, duke nxitur përfshirjen dhe duke sfiduar paragjykimet shoqërore. Kështu kultivohet një shoqëri më empatike dhe më kuptimplotë që njeh diversitetin dhe veçantinë e çdo individi, duke kontribuar në një komunitet më gjithëpërfshirës dhe të barabartë për të gjithë.

Persona me aftësi të kufizuara apo persona me nevoja të veçanta?

Organizatrat dhe personat që merren me rastet e personave me aftësi të kufizuara preferojnë të përdoret termi “persona me aftësi të kufizuara” në vend të “persona me nevoja të veçanta.” Sipas tyre, termi “persona me aftësi të kufizuara,” është më preciz.

■ **Sindromë, simptomë dhe sëmundje.** Simptomat janë shfaqjet e një çrregullimi qoftë shëndetësor, qoftë të sjelljes. Kur simptomat përsëriten, por nuk kanë një shkak të vetëm, quhet sindromë. Sindroma dhe sëmundja nuk duhet të

përdoren të ndërkëmbyeshme si terma.

Sindroma dhe sëmundja kanë qenë shpesh të ndërkëmbyeshme si terma, por

Sëmundje, gjëndje dhe çrregullim. Specialistë të çrregullimeve psikologjike në Kosovë, por dhe tjetërkund, tërheqin vëmendjen për përdorimin e fjalës sëmundje në mjaft raste të disa diagnostikimeve. Fjala sëmundje përmban si pritshmërinë se kjo është një gjëndje që mund të trajtohet dhe nga e cila personi mund të shërohet, ashtu edhe një qëndrim patronizues ndaj këtyre kategorive të personave. Raste të tilla janë personat e spektrit autik, apo personat e prekur me sindromën Down. Autizmi, përshembull, sot konsiderohet si një çrregullim neurologjik, por jo një gjëndje.

■ **Sindroma Down.** Shkruhet Down, lexohet Daun, pavarësisht se shqipja shpesh kërkon transliterimin e emrave ashtu siç lexohet. Përdorimi i fjalës sëmundje për të, apo termat mongoloid, konsiderohen ofenduese dhe duhen shmangur në raportim mediatik.

Duhet patur kujdes në përdorimin e fjalëve **i shurdhër, memec**, apo **shurdhmemec**, pasi përdorimi u ka dhënë konotacione përkeqësuese.

■ **Autizmi** - Diagnostikimi i autizmit i përket shekullit XX, madje dhe ky emër filloi të përdorej nga mesi i atij shekulli, kur nisën të shihen më me vëmendje raste të fëmijëve që shfaqnin mungesë dëshire që të shpreheshin apo socializoheshin. Termi më gjithëpërfshirës që preferohet sot është **çrregullim i spektrit autik**, pasi sot është rënë dakord se me karakteristika të përbashkëta, janë të shumëllojshme dhe të ndryshme nga individi në individ.

Vitet e fundit, shfaqen gjithmonë e më shpesh edhe terminologji të tjera të kufizimeve të aftësive. Ndër to veçojmë:

■ **Çrregullimet e Defiçitit të Vëmendjes dhe Hiperaktivitetit**, që njihen shpesh me shkurtimin e tij në gjuhën angleze, **ADHD**, janë shfaqur si diagnozë e veçantë në Shtetet e Bashkuara në gjysmën e dytë të shekullit XX dhe tani duket se pranohen gjerësisht. Pamundësia e disa personave për tu përqendruar nuk shihet më si mungesë vullneti, por një çrregullim apo funksionim ndryshe.

■ **Disleksia** - Është mungesë e aftësisë për të lexuar. Studimi i kësaj dukurie ka evidentuar mungesën e aftësisë për të lexuar në një numër fëmijesh dhe personat, të cilët përndryshe kanë zhvillim normal.

Konsiderata tjera:

Të shmangët përdorimi i togfjalëshit “të meta mendore”. Ndonëse përdorimi i kësaj shprehjeje ka shënuar rënie prejse mediet janë ndërgjegjësuar mbi rëndësinë e përdorimit të termeve të duhura për sëmundjet dhe çrregullimit mendore, kjo shprehje vazhdon të përdoret sporadikisht. “Të meta mendore” është përdorur si term përgjithësues që përfshin të gjitha çrregullimet e sëmundjet mendore, por është term diskriminues.

KAPITULLI

4

Rastet gjyqësore

Me gjithë ndjelljen që sjell për klikime apo lexime, në raportim duhet shmangur shpallja e personave të dyshuar apo në akuzë si fajtorë. Ekzistojnë raste të shumta nëpër medie ku për të dyshuarit raportohet në një formë që aludon fajësinë. Qoftë duke i publikuar identitetin dhe fotografinë, për çka ky manual është shumë i shkurtër për ta diskutuar, qoftë duke përdorur gjuhën në një formë që aludon në fajësinë e të dyshuarit.

Proceset gjyqësore janë procese të ndjeshme. Meqenëse publiku mund të mos jetë plotësisht i njohur me procesin e rasteve gjyqësore, gazetarët/et duhet të përpiqen që të raportojnë në atë mënyrë që të dyshuarve t'ua sigurojnë të drejtën për pafajësi deri në marrjen e vendimit nga sistemi gjyqësor.

■ **Personi i dyshuar nuk është fajtor.** Rezultatet e dyshimeve të policisë apo të publikut kur nuk vërtetohen, çojnë në pushimin e hetimit; kur për to policia gjen provat e veta, kthehen në kallëzime penale në prokurori.

■ **Kallëzimi penal nuk është aktakuzë.** Ndonëse mund të jetë njohuri e përgjithshme se kallëzimet penale në përgjithësi hartohen nga Policia, shumë nuk e dinë që ky është vetëm hapi i parë në procesin e mbledhjes së dëshmive. Hartimi i një kallëzimi penal për një individ nuk rezulton gjithmonë në aktakuzë. Ka raste të shumta kur masat dhe veprimet e ndërmarra nga Policia nuk ofrojnë bazë për dyshim të bazuar që një vepër penale është kryer, andaj kallëzimi penal hudhet poshtë. Prokuroria merret me dosjen e personit nga policia dhe vendos nëse ka arsye të mjaftueshme për ta akuzuar në gjykatë personin apo personat, për të bërë një aktakuzë kundër tij apo atyre personave.

■ **Aktakuza nuk është fajësi.** I/e pandehuri/a prezumohet i/e pafajshëm/me deri sa të dëshmohet fajësia e tij, madje edhe me aktakuzë

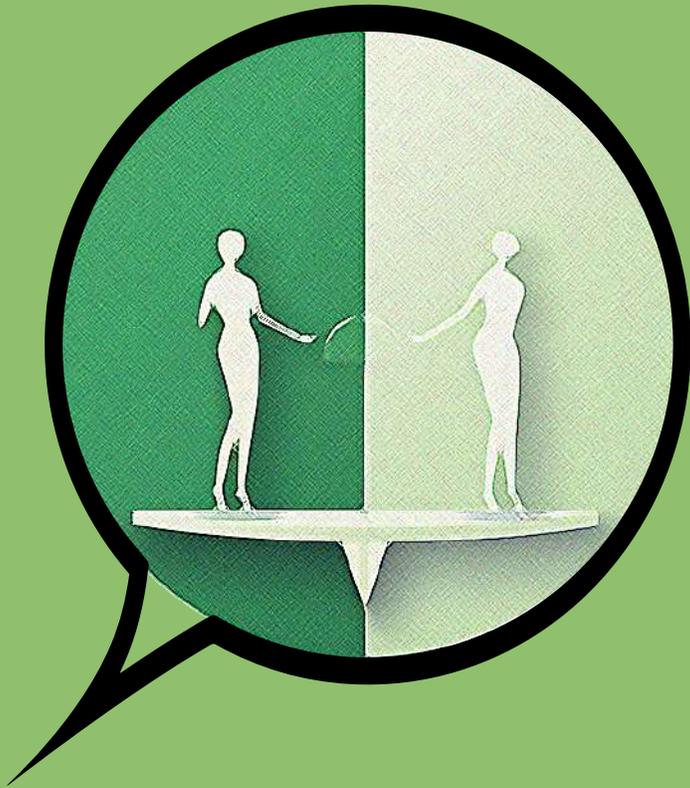
Dhe kjo është një fazë ku parimi i prezumimit të pafajësisë shpesh harrohet. Aktakuza është faza më e ndjeshme e procesit, duke pasur parasysh që zakonisht tërheq vëmendje të medias për shkak se me këtë hap rastet bëhen të ditura. Por media ka shpesh një shprehi të keqe të publikimit të aktakuzës kundër një të pandehuri të caktuar, pa e marrë parasysh faktin që i pandehuri mund të jetë i pafajshëm, ose, së paku, pa u siguruar që ky prezumim reflektohet në publikimin e tyre.

■ **Aktvendimet dhe aktgjykimet nuk janë finale.** Mediumi zakonisht nuk e bën dallimin mes fazave të vendimit për të cilin raporton. Sistemi i gjykatave në Kosovë përbëhet nga gjykatat e rregullta (Gjykata Themelore, Gjykata e Apelit dhe Gjykata Supreme) dhe nga Gjykata Kushtetuese. Në këtë kontekst, jo të gjitha aktvendimet e gjykatave të rregullta janë finale pasi mund të apelojnë në shkallët tjera të gjykatave. Prandaj mediat duhet të kenë kujdes në atë se çka prej këtyre aktvendimeve publikojnë në mënyrë eksplicite. Nëse gjykata e shpall fajtor me vendim të formës së prerë atë person, ai person, në sytë e medias dhe publikut, nuk është ende fajtor, por është “shpallur fajtor nga gjykata.” Vetëm vendimet e Gjykatës Kushtetuese nuk mund të apelojnë, pra janë përfundimtare.

■ **Terrorist, terrorizëm.** Terrorizëm është përdorimi i dhunës ndaj civilëve për arritjen e qëllimeve politike. Nga ana e reporterit duhet shmangur etiketimi i akteve si terroriste, nëse përdoren si të tilla: Psh, në rastet e vrasjeve në Veri, një zgjidhje mund të jetë ‘akte terroriste sipas autoriteteve dhe një pjesë të mirë të opinionit publik në Kosovë.’ Gazetarët/gazetaret nuk duhet t’i cilësojnë veprat si ‘terroriste’ përveç në rastet kur ato janë cilësuar si të tilla nga institucionet gjyqësore të vendit.

KAPITULLI

5

Gjuha, gjinia dhe seksi

A është gjuha e barabartë për gjinitë? Ekziston një diskutim bashkëkohor sipas të cilit, gjuha është e mbrujtur me paragjykime patriarkale.

Si pjesa më e madhe e gjuhëve, në shqip emrat e përemrat përdoren më së shpeshti në dy gjini, mashkullore dhe femërore. Për shembull, a është e drejtë që studentëve dhe studenteve t'u referohen së bashku si studentë, pra në shumësin e gjinisë mashkullore edhe pse numri i studenteve në universitet, ndër shqiptarë/e, ka kohë që është më i madh se numri i studentëve? Edhe pse universiteti i caktuar ka edhe studente? A përbën kjo thjesht një konvencion, apo edhe një paragjykim të mbrujtur?

Kjo i ka ndarë gjuhëtarët/et. Një nga gjuhëtarët më të njohur deskriptivistë tani, një profesor i linguistikës në Universitetin e Edinburgut në Skoci, i quajtur Geoff Pullum, mendon se gjinitë e njerëzve në shoqëri nuk duhen ngatërruar me gjinitë e emrave në gramatikë, këto të fundit janë kryesisht konvencione. Por një sociolinguiste nga Firencja në Itali, Vera Gheno, ka propozuar futjen e një shkronje që quhet schwa dhe shkruhet - ə. Në italisht, emrat, mbiemrat dhe përemrat kanë të gjitha gjini, që dallohen si nga prapashtesa si në shqip, ashtu edhe nga nyja e shquar.

Nëse do të aplikojmë Ghenon, një grup *studentësh* dhe *studentesh* me shkrim do ta quanim studentə.

Një diskutim i tillë, në shqip, nuk duket se është ende aq i pranishëm. Por, deri në një zgjidhje tjetër, redaksia e K2.0 ka nisur përdorimin e emrave në të dy gjinitë për të qenë më gjithpërfshirëse.

Një tjetër diskutim është përemri. Për shkak se identiteti gjinor është i vendosur në një spektër në vend të një zgjidhjeje o kështu o ashtu, personi që nuk identifikohet as si grua as si burrë në anglisht tani kërkon të identifikohet me they, që në shqip, me të madhe përkthehet ata, anipse përkthimi i drejtë do të ishte ata/ato.

Pra, për dallim prej anglishtes, gjuha shqipe nuk ka një “they”, që në vetvete nuk nënkupton vetëm “ata” a vetëm “ato”. Si rezultat, në raste kur si redaksi nuk jemi të sigurt se me cilin përemër identifikohet një subjekt, rekomandohet qoftë përdorimi i emrit të personit apo që personi të pyetet për përemrat me të cilët identifikohet.

Disa konsiderata në lidhje me gjininë e emrave:

■ **Gazetare gra dhe gra gazetare, apo gazetare thjesht?** Në shqip e kemi mundësinë që t'i dallojmë emrat përmes mbaresave gjinore, p.sh. gazetar/e, student/e. Por në raste të rralla, praktika sugjeron përdorimin e togfjalëshave “gazetare gra”, “gra gazetare,” apo “studente vajza”, për theksim apo qartësi: Për shembull, kur flitet që paraqiten si rezultat i roleve e pritshmërive gjinore në profesione të caktuara, mund të shtohet fjala “grua” si përcaktues i emrit, “gazetare gra”, 'studente gra'.

■ **Drejtoare apo drejtoreshë?** Gjinia femërore me prapashtesë **-e dhe -eshë**. Redaksia e K2.0 përqafon normën gjuhësore, që nuk shton prapashtesën **-eshë**. K2.0 i përdorë emrat e profesioneve si drejtoare, profesore, doktore, në vend të drejtoreshë, profesoreshë e doktoreshë. Kjo jo vetëm për ta thjeshtuar gjuhën, por edhe për të larguar rëndesën “eshë”, që sikur përforcon idenë se këto profesione janë fillimisht mashkullore.

“Bashkëshortja e tij” apo **“partnerja e tij”** në vend të “gruaja e tij”. K2.0 përpiqet që sa herë bëhet fjalë për lidhje martesore, të përdorë bashkëshortja, në vend të gruaja e tij. Kjo për të përçuar qëndrimin që gratë janë të barabarta në lidhje martesore dhe për shkak të kontekstit ku dhuna ndaj grave vazhdon të jetë e pranishme, për të shmangur çfarëdo nënkuptimi gjuhësor se gruaja i takon dikuj.

KAPITULLI

6

Orientimi seksual

Akronimi ombrellë për orientimet seksuale jo heteroseksuale është LGBTQI+, personat lezbike, gej, biseksual, transgjinator, queer/ dhe interseks. Si term u përhap nga gjuha angleze. Në përdorimin e parë, akronimi LGBTQI+, duhet të zërthehet për qartësi dhe po ashtu, që të paraqesë me korrektësi diversitetin e orientimeve seksuale dhe identiteteve gjinore.

■ **Lezbike**, është një vajzë/grua që tërheqje romantike, emocionale a seksuale ndaj grave/vajzave.

■ **Gay**, që në shqip shqiptohet, por edhe transliterohet shpesh gej, është një burrë/djalë, i cili ka tërheqje romantike, emocionale a seksuale ndaj burrave/d-jemve.

■ **Biseksual** është person, i/e/të cili/a/ët/at, ka/kanë tërheqje romantike, emocionale a seksuale ndaj më shumë se një gjinie.

■ **Trans** është shkurtimi i fjalës angleze transgender, që në shqip mund të jepet me termin transgjinator. Ai përfshin personat, të cilët identifikohen me një gjini tjetër nga ajo që u është atribuar në lindje në bazë të seksit të tyre. Në përdorimin e parë, akronimi LGBTQ, duhet të zërthehet gjithmonë në mënyrë që të paraqesë me korrektësi diversitetin e orientimeve seksuale dhe identiteteve gjinore brenda komunitetit.

Konsiderata të tjera:

Të shmangjet përdorimi i fjalës 'homoseksual'. Fjala homoseksual konsiderohet e vjetëruar dhe dikur ishte term klinik që përdorej për ta përshkruar këtë orientim seksual si patologji. Kur diskutohen çështjet që lidhen me orientimin seksual dhe personat transgjinorë në kontekste më të mëdha sociale, termat e pranuar dhe të preferuar janë: LGBTQI+, gej, lezbike, biseksual, transgjinor dhe interseksual.

Të shmangjet përdorimi i shprehjes "komuniteti gej" kur duam të flasim për personat LGBTQ+. Në këtë drejtim, për të njohur shumësinë e përvojave dhe orientimet e ndryshme seksuale që hyjnë në akronimin LGBTQ+, të bëhen përpjekje që të përdoren fjalë si "njerëzit LGBTQ+", "personat LGBTQ+" apo "komunitetet LGBTQ+".

Të shmangjet përdorimi i termave si "mënyra e jetesës gej" ose "stili i jetës homoseksuale". Këto terme konsiderohen nënçmuese pasi nënkuptojnë se ekziston një mënyrë e caktuar jetese ekskluzivisht për njerëzit LGBTQ+. Terme si ky kontribuojnë në mitizimin e personave LGBTQ+ apo në tjetërimin e tyre. Si term, përdoret nga ata/o që synojnë të përçmojnë njerëzit LGBTQ+ dhe e bëjnë orientimin seksual dhe identitetin gjinor zgjedhje. Nuk ka një mënyrë të vetme jetese për heteroseksualët dhe nuk ka një mënyrë jetese për personat LGBTQ+.

Fjalët "gej" dhe "transgjinor" nuk duhet të përdoren si emra. Prandaj, referencat e sakta përfshijnë: burrë gej, transburrë dhe transgrua dhe këto vetëm kur është absolutisht relevante për çështjen që trajtohet. Përndryshe, për transburrat, mjafton "burrë" dhe për transgratë mjafton "grua".

Të shmangët përdorimi i fjalës "Preferenca seksuale". Në vend të tij, preferohet ë "orientimi seksual".

Të shmangët përdorimi i shprehjeve si "ka pranuar se është homoseksual" ose "ka pranuar se është homoseksual ose lezbike". Këto shprehje bazohen në gjykime subjektive dhe në vlera fikse shoqërore, që nënkuptojnë të qenit person LGBTQ+ i bie se duhet të pranosh diçka.

Personave transgjitorë duhet t'u referoheni gjithmonë me emrin e tyre të zgjedhur dhe jo atë të dhënë në lindje. Për më tej, jo të gjithë personat transgjitorë vendosin, zgjedhin ose duhet ta ndryshojnë emrin për t'iu përgjigjur identitetit të tyre gjinor.

Të shmangët gjuha sensacionale, e klishezuar dhe e thjeshtësuar nëtituj. Për shembull, duhen shmangur si: "i lindur burrë", "e lindur grua", "në dashuri me burra dhe gra", "ndryshim seksi", etj.

KAPITULLI

Citimet

A duhet dhënë në një artikull të shkruar një citim në mënyrën si është thënë? A duhet dhënë, për shembull, dhe një “ë” e zgjatur e një personi që mendohet se si do ta mbyllë një fjali që nisi? Dhënia ekzaktësisht e të folurit të dikujt, a është besnikëri apo paragjykim? Ky kapitull merret kryesisht me tekstet e shkruara, dhe një tekst i shkruar, në fakt, nuk e prodhon asnjëherë në mënyrë të plotë gjuhën e folur.

Në gazetari, citimi është një nga elementet me të cilët vlerësohet saktësia e një lajmi. Por pavarësisht se brenda thonjzave, citimi duhet të jetë besnik, në një tekst të shkruar mund të ndërhyhet për lehtësimin e lexueshmërisë dhe për të ndihmuar rrëfimin e historisë.

■ **Dialekti** — Në të shkruar, preferohet dhënia e të folurit të një personi sipas gjuhës standarde. Citimi i një personi në dialekt mund të ndihmojë për të hedhur dritë mbi të si personazh në shkrim. Si i tillë duhet përdorur rrallë dhe brenda kontekstit. Nëse në një lajm, një person shprehet për një pozicion politik, për shembull, dialekti i tij krahinor mund të mos të jetë i rëndësishëm për atë mendim. Megjithatë, kur ai person flet për një fakt emocional të jetës së vet, apo si objekt i një reportazhi, ai jo vetëm që mund të lejohet, por e bën të shkruarin dhe më të gjallë. Por duhet bërë kujdes nëse personazhi, në këtë mënyrë, ‘karikaturohet,’ stereotipizohet apo denigrohet.

■ **Fjalët apo frazat ‘parazite’** — Gjuha e folur është plot të tilla, fjalë, fraza apo pasthirrma që krijojnë, gjatë bisedës, tranzicionin nga një ide e shprehur tek tjetra. Ndajfolje si “ndërkohë,” nxitje për vëmendje me folje në mënyrën urdhërore, si psh, “Shiko!”, mund të hiqen për të dalë në thelb të tekstit.

■ **Gjuha zyrtare dhe burokratike.** — Njësoj si me montazhin në materialet vizive, përveç perifrazimit, mund të ndërhyhet në një citat për të ruajtur pjesën më thelbësore të tij dhe për qartësi. Psh, në një citim që vjen i tillë:

“Proces i cili nuk ishte në një fazë dhe me natyrë të ngutshme në atë masë sa të mund të lejohej ndikimi që mund të kishte, tek ai zgjedhor. Ndërkohë, procesi zgjedhor në kushtet e mungesës së një gjendje të jashtëzakonshme me pasoja që kërkonin ndërhyrje urgjente, merr rëndësi thelbësore dhe duhej që të shmangej çdo veprim ose mosveprim që mund të ndikonte në zhvillimin e një procesi të drejtë dhe të lirë zgjedhor.”

Kjo frazë e palexueshme mund të redaktohej nga gazetari duke hequr, perifrazuar, dhe zgjedhur pjesët më interesante brenda citimit, në një mënyrë të tillë: *“Vendi nuk është më në gjendje të jashtëzakonshme,”* thotë x. Në këto kushte, “procesi zgjedhor merr rëndësi thelbësore.”

Përdorimi i zhargonit profesional

■ **“Rastet sociale”** — Shpesh haset në shtyp një shkurtim i një termi për shkak të shpejtësisë apo mënyrës që përdoret në gjuhën bisedore. Për shembull, togfjalëshi “raste sociale” për familjet përfituese të asistencës sociale. Të tilla përdorime duhen shmangur, pasi përbëjnë zhargon të ngushtë, dhe krijojnë dhe keqkuptime.

Shkurtime dhe inicialet

Shkurtime e organizatave mund të përdoren në titull ose në fillim vetëm kur njihen më tepër se emrat që përfaqësojnë. (UNMIK, UÇK, CIA, AIDS/SIDA, EU, FBI, HIV, IMF, NATO, OJQ, OECD, UNESCO, KFOR). Disa prej tyre, kur përdoren për herë të dytë, mund të përdoren si shkurtime, ose sëmundja, agjensia, virusi (në rastin e AIDS-it).

■ **Drejtskrimi i emrave të përveçëm.** Në kongresin e drejtskrimit të gjuhës shqipe të vitit 1973, emrat që vijnë nga gjuhë të tjera latine duhet të shkruhen ashtu siç shqiptohen, dhe jo siç shkruheshin në gjuhët origjinale. Kështu, George Bush shkruhet Xhorxh Bush, Donald Trump Donald Tramp, François Hollande, Fransua Hollandë. Por sidomos që pas viteve 90, kur gjuha doli nga kontrolli i autoriteteve, nëpër media shfaqen shpesh emrat siç vijnë nga gjuhët e origjinës. Kështu, Richard Holbrooke shpesh nuk kthehej më në Riçard Hollbruk, apo Madeleine Albright në Ollbrajt. Kjo ndodhte edhe për një pjesë të mirë të emrave të qyteteve sidomos në perëndim, dhe ndonjë herë gjen të shkruar edhe Los Angeles apo New York.

■ **Transliterimi** nxjerr probleme kur mendohet se vjen nga rregullat dhe jo nga praktika. Nëse do të ndiqej verbërisht, Zürich-ut nuk do t'i afrohej si shqiptim as Cirihi-u siç shkruhet shpesh në Kosovë, as Zyrihi-u, siç shkruhet shpesh në Shqipëri, por Cyrihi-u.

Bibliografia dhe burimet

Në lidhje me formën:

Shpesh, organizata të mëdha, sidomos në perëndim, kanë nxjerrë udhëzues për mënyrën e të shkruarit të teksteve të tyre. Për mënyrën e ndërtimit të zërave dhe një pjesë të ideve se çfarë mund të përfshinin në të janë konsultuar:

- *The Associated Press Stylebook, 2015.*
- *The Associated Press Stylebook, 2022.*
- *Guardian and Observer Style Guide.*
- *John Grimond, The Economist Style Guide, 9th ed., Profile Books, 2005.*
- *Lane Greene, Writing with Style, The Economist Guide, The Economist Books, 2023.*
- *Allan M. Siegal, William Connolly, The New York Times Manual of Style and Usage, Three Rivers Press, 2015.*

Kapitulli II

Për domethënien e tarikateve janë konsultuar shejhu Lulzim Shehu i Bashkësisë së Tarikateve të Kosovës dhe historiani Alban Dobruna. Metin Izeti, Kllapia e tesavvufit, 2004.

Kapitulli III

Për trajtimin e paaftësisë janë shfrytëzuar bisedat me Jeta Devën, Sebahete Hajdinin, Cenë Krasniqin, Afrim Maliqin, Shpresa Xhaklin dhe të tjerë.

Memorandum bashkëpunimi ndërmjet Komisionit të Pavarur të Mediave (KPM) dhe Organizatave të personave me aftësi të kufizuar, 30 maj 2022, Prishtinë.

Down Syndrome Albania, Fjalorth i DS.

Për konceptimin e zërave ndihmuan dhe librat e mëposhtëm:

Steve Silberman, *Neurotribes: The Legacy of Autism and the Future of Neurodiversity*, Avery, 2016 dhe David Wright, *Down Syndrome*, Oxford University Press, 2011.

Kapitulli VII

Shembujt për manovrimin me citimet kanë ardhur nga përvoja personale e shkruesit të këtyre rreshtave.

Ndër burimet e përdorura:

Tom Ciarella *Writing Dialogue*, Story Press, 1998, sidomos për trajtimin e dialektit në shkrim dhe për sugjerime si ndërhyhet në të shkruar tek një citat.

Dennis G. Jerz *Quotations: Using them effectively in journalism*

ProPublica, *The News Manual: Chapter 8, Quotes*

Association Press, *Quotations, Telling the Story*

MEDIA MANUAL

Author: Altin Raxhimi

This publication is part of the Human Rightivism project, financed by the Embassy of Sweden in Prishtina, implemented by the Community Development Fund through its Human Rightivism Program. Opinions expressed by the author in this publication do not necessarily reflect those of the Embassy of Sweden in Prishtina.

Introduction

K2.0's editorial team frequently discusses when and how to use specific terms and words. It is critical for journalists and editors to consistently use accurate and comprehensive language while avoiding words and terms that are infused with prejudice and discrimination and that reinforce harmful stereotypes

In all situations, there is a fine line between the use of a word or term and the potential to convey an editorial position through it. Often, a deliberate position can prompt a change in the use of a term in society on a broader scale, as was the case when K2.0 started using the feminine gender of nouns alongside masculine ones to avoid the norm of using the masculine collective noun as a default. For example: gazetarë/gazetare (masculine and feminine forms of the word journalists), të rinj/të reja (masculine and feminine forms of the word youth).

It is also not rare to see editorial positions that sustain misconceptions based on gender, ethnicity, religion or sexual orientation. An example of this is reporting on a misdemeanor by highlighting the ethnicity of the people involved

Ethnicity is just one of the undermined terrains in this context. Politics, history, culture, and other constructs of traditional power charge the word. Instead of describing, they cause it to judge, to impose on the reader what is right and what is wrong, and draw the reader toward one side of the issue.

The process of publishing in media often does not allow one to find the right word or term, and the development of the internet has further shortened the time to reflect on it. Mistakes are often made because of the prejudices and convictions – both those that we are aware of and those that are in our subconscious – that we hold, the desire to attract attention and societal or market pressure.

In this intense time of incorrect and unverified information going viral, engaging the masses and prompting emotional reactions based on deficient context, being aware of the words and terms we use is essential.

This manual attempts to contribute to the clarification of such dilemmas. It deals with more commonly used terms that have the potential to cause contradictory reactions around the world or in our context in Kosovo. In some parts, it is built as an atypical glossary. In others, it is built in discourse paragraphs related to ethnic treatment of different issues. In writing this manual, we have considered style guides used by English-language media such as the Associated Press or The Economist, practice and manuals used in Kosovo in recent years and as personal and public discussions.

CHAPTER

Ethnicity

When should the ethnicity of a news subject be disclosed in the context of media and society in Kosovo?

Disclosing the ethnicity of a person in the news is important only if it helps understand the context of the news. However, we often see how the ethnicity of an individual is appended to media reports, especially those related to crimes such as murder, burglary or fraud. In these cases, disclosing the ethnicity does not add value to the report. On the contrary, it could contribute to the reinforcement of prejudice based on ethnicity. This is also an issue in police reports, which highlight the ethnicity of suspects, while the media convey all this information further.

A person's ethnicity can be included if it adds to the reader's understanding of a topic. For example, in protests, petitions and other ethnically-based political activities, the ethnic component of the public administration function requires this data.

In the case of "Serb workers resign from public administration," disclosing the ethnicity is important to clarify the context of the news.

To keep in mind:

Most nouns that indicate ethnicity were neutral in the denotative sense, but with time they were used to discriminate or offend. This is the case with šiptari, which came to Serbian from the Albanian word shqiptar (which means Albanian), and the same goes for shka-shkije, which originates from the Latin word for Slav which is sclavonus. All nouns that indicate nationality are as such. Çifut comes from Judah and his ancestors, while magjyp comes from Egypt. However, today these terms are prejudiced and politically charged, and as a result are pejorative.

Explanation of ethnicities most often mentioned in the context of media in Kosovo:

Most nouns that indicate ethnicity were neutral in the denotative sense, but with time they were used to discriminate or offend. This is the case with *šiptari*, which came to Serbian from the Albanian word *shqiptar* (which means Albanian), and the same goes for *shka-shkije*, which originates from the Latin word for Slav which is *slavonus*. All nouns that indicate nationality are as such. *Çifut* comes from Judah and his ancestors, while *magjyp* comes from Egypt. However, today these terms are prejudiced and politically charged, and as a result are pejorative.

Explanation of ethnicities most often mentioned in the context of media in Kosovo:

■ **Sllavët (Slavs)** The use of Slavs as a political term should be avoided. Such a concept insinuates a big Slavic world in conflict with the Albanians in the Balkans. There is no such Slavic world. The issue with the Slavic world came about with the rise of nationalism in the Balkans in the 19th century. Ethnic conflicts in the Balkans are based on mentalities and prejudices instigated at the time. *në atë kohë*.

■ **RAE** (the abbreviation for the Roma, Ashkali and Egyptian communities as a whole) — is a common legal abbreviation for these communities in Kosovo, but in Kosovo there is no RAE community. It could be used in a political context, for example, when talking about the joint representation of these minorities, in which case they are addressed as the Roma, Ashkali and Egyptian communities. But St. George's Day is not a RAE holiday, nor is a child in a Prizren school RAE.

■ **Romët or rromët (Roma)** are an ethnic minority who have their own mother tongue, a form of orally-inherited Sanskrit, the classical language of ancient India.

In Albanian, both forms are used, rom and rrom, despite the fact that some Roma organizations prefer the hard 'rr'.

■ **Ashkalitë (Ashkali)** are an Albanian-speaking ethnic minority. Despite similar physical characteristics, Ashkali do not identify as Egyptians.

■ **Egjiptianët (Egyptians)** are an Albanian-speaking ethnic minority descended from itinerant ironworkers who came to the Balkans in the medieval era.

Racist terms for Roma, Ashkali and Egyptians must be considered taboo.

We must use the words:

■ **Boshnjak (Bosnian/k)** Whereas Albanian only uses Boshnjak, English (like Bosnian/Croatian/Serbian) distinguishes between Bosnian and Bosniak. Bosnian (Bosanc in BCS) refers to all inhabitants of Bosnia and is a marker of civic identity rather than ethnicity. Terms such as Bosnian Croat or Bosnian Serb refer to Croats or Serbs who come from Bosnia. Bosniak (Bošnjak in BCS) is a newer ethnic term for Muslims from Bosnia. In Kosovo, however, a considerable part of the Slavic Muslim population are called Bosniaks: Kosovo Bosniaks.

■ **Kroatët (Croats)** The Catholic Slavic-speaking minority of Janjeva and its surrounding villages speaks a Slavic dialect of the southern Balkans not spoken in Croatia or Dalmatia (ikavicë and jo ikavicë of Dalmatia, štokavice and not kajkavicë of Slavonia). However, members of this group identify as Croats and originate from Dalmatia and Slavonia of the Middle Ages. They are Kosovo Croats.

■ **Shqiptar (Albanian), arbër, arbëresh (Albanians of Italy), arvanitas (Arvanites)** and their languages — Albanians are inhabitants of Albania, Kosovo, Montenegro and Chameria in Greece or their descendents, who speak Albanian. Arbër are Albanians of the western Balkans in the medieval period, before they were called Albanians. Arbëreshë are located in Italy and do not speak Albanian, they speak the Arbëresh language. Arvanites are located in Southern Greece and the Aegean islands.

CHAPTER

2

Religious affiliation

It is not rare to see media reports create a link between political and extremist movements and certain religions and faiths. This has served as a basis for inducing religious stereotypes. Phrases such as “Muslim terrorists,” “Jihadi revenge” and “bearded Mujahideen” have been encountered in public discourse in the last couple of decades.

Although with time they have taken on negative connotations, many terms were initially solely descriptive. As such, it is necessary to understand the process of changing and building meanings.

Moreover, there is a lack of knowledge about subdivisions within religions and the nuances between them. You may hear or read: “He is Christian, not Orthodox,” and “Dervishes are not Muslims.”

This chapter deals with the terminology of religious groups and nuanced reporting on them. It is important for journalists to use these terms precisely to avoid generalization and reinforcement of harmful stereotypes.

■ **I krishterë and kristian (Christian)** Both words have the same meaning. Christianity, the religion of Christians, is divided into three major groups: Catholic [see], Orthodox [see] and Protestants [see].

■ **Katolik (Catholic)** – A Catholic is Christian, but a Christian is not necessarily Catholic. Catholics express their faithfulness to the Pope of Rome and differ from the Veneration of Mary, namely the reverence of the mother of Christ, Mary or Saint Mary, as a deity. It is the third group of religious affiliation in Kosovo. Its members are mainly ethnic Albanian, while there are some Croats as well.

■ **Ortodoks (Orthodox)** – Despite the fact that in Kosovo, Orthodox often implies a member of the Serb minority, not every Orthodox person in Kosovo is Serbian and not every Serb in Kosovo is necessarily Orthodox. At times, as a second reference and in the right context, the Orthodox Church can also be called the Church of the East, a historical term which distinguishes it from the Church of the West, or the Church of Rome, the Catholic Church.

■ **Protestant** – Protestants are Christians that separated from the Church of Rome in the 14th century. They comprise Christian denominations which became prevalent in northern Europe and North America. Protestants come in different denominations, but in Kosovo there are Baptist congregations, and some Evangelical (ungjëllizuese) groups from northern Europe and the United States of America.

■ **Hebrenjtë (Jews)** – Over the course of history, the words çifut and jahudi – although terms that originate from the name of an ancient Jewish tribe, the descendants of Judah – have taken on a highly prejudiced connotation and should be avoided. Use hebre in all cases.

■ **Islami (Islam), Islame/Islamike (Islamic)**

Islamic is an adjective that means origin from Islam. Recently, it has been used more to describe extremist movements, e.g. Islamic terrorism or Islamic fundamentalism. We must keep in mind that this substance has been given to it by its usage and not by the nature of the suffix -ik/-ic. The word besnik (faithful) does not mean a terrorist of faith.

- **mysliman or musliman (Muslim)** Albanian is a prescriptive language, meaning that it has mandatory rules. This suggests that the correct spelling is mysliman. However, both forms are used.

The choice takes on socio-political nuances: it seems that this form of Albanian derives from Ottoman Turkish and modern Turkish (müslim, müslüman), so myslyman. However, the Arabic language (just as the dialect of Gjirokastër in Albania) does not have the Y phoneme, but does have the U phoneme. So the usage seems to take nuance from the formation of the believers.

Muslim believers are divided into:

■ **sunî/sunîtë, synî/synîtë (Sunni)** The majority of Muslim believers in Kosovo and the Balkans are Sunni. Both forms, sunî and synî, are used, similar to musliman and myslyman. They originate either from Arabic (which does not have the Y phoneme) or Ottoman Turkish, in which it is used very frequently.

■ **shia or shiitë (Shia)** Shia in Kosovo are represented only by followers of a tariqa or mystic sect.

In Kosovo, there are groups of believers who belong to the Islamic faith but come from predominantly mystical traditions. These groups are called tariqas. Tariqas can be Sunni or Shia. Their places of worship are masjids and graves of people they consider to be holy, or shrines.

Tariqas are led by spiritual leaders called shehë/shehlerë (sheikhs) and clerics called dervishë/dervishlerë (dervishes). The word sheh originates from the Arabic word sheikh.

There are nine tariqas in Kosovo. The main ones are rifaitë (Rifaites), halvetitë (Halvetites), kaderitë (Kadarites) and saaditë (Saadis). Most of them are organized under the Associations of Tariqas of Kosovo, which was established in 2019. There are also some Sufis who are part of the Islamic Community of Kosovo.

■ **bahai (Bahai)** is a religion that arrived from the Middle East after being founded in the 19th century. A small Bahai community exists in Prishtina.

Other considerations:

■ **Islamofobia (Islamophobia)** – Islamophobia in media reporting refers to negative and biased representation or portrayal of Islam and Muslims in media forms including news reports, articles, TV programs and social media. It includes perpetuation of stereotypes, misinformation, or the incitement of fear and prejudice against Islam or Muslims. This coverage often highlights acts of terrorists committed by individuals or groups who claim to have ties to Islam, leading to generalized fear or suspicion of all Muslims, and contributing to a hostile environment or discrimination against them. Islamophobia in media reporting can have wide-ranging consequences, including social division, discrimination and marginalization of Muslim communities.

■ **Islamist** – The adjective Islamist has been used in recent decades to describe political movements seeking the creation of political societies based on how the leaders of such movements believe the foundations of the Islamic religion should be practiced.

■ **Selefi/Salafi** – are Muslim believers who seek to return to Islam as it was practiced in its beginnings. Although Islam has continuously had cases of people seeking to bring back the religion of our ancestors – as have many other religions – Salafi now refers to practicing Sunni Islam in a narrow, doctrinal and non-mystical sense

■ **Xhihadi (Jihad)** and **muxhahedinët (Mujahideen)** – **Jihad** references the struggle or fight, which can be internal (spiritual) or external, to spread religion. Since the last century, the use of the word jihad has implied the armed struggle against a secular or non-Muslim power structure. Muslim insurgent groups that declared war against the Soviet occupation of Afghanistan considered their -

struggle to be a jihad, as did the terrorist network Al Qaeda in its war against the United States of America and the West. **Mujahideens** are people who engage in jihad (jahid in the root of the word mujahideen).

■ **Otoman/osman (Ottoman)** janë e njëjta fjalë. Si cilësor për nënshtetasit e perandorisë së dikurshme osmane, ashtu edhe si mbiemër për të cilësuar trashëgiminë kulturore apo historike. Cilësori otoman ka hyrë relativisht vonë në shqip nga gjuhët perëndimore, kurse në gjuhën e përditshme, fjala e përdorur ka qenë osman.

■ **Gyleni, Guleni, apo Gjyleni** - Shkrimi i drejtë duket se është Gylen, dhe në trajtën e shquar, Gyleni. Fetullah Gyleni (lindi më 1941) është themelues i një lëvizjeje në islamin turk që lindi diku nga gjysma e dytë e shekullit XX, e cila gjeti përhapje në Turqi dhe më pas, nëpërmjet sistemit arsimor, edhe në botë. Lëvizja e Gylenit apo gyleniste hyri në konflikt me pushtetin aktual në Turqi, me pasoja deri në Kosovë dhe Ballkan.

■ **Fetö**, (pronounced Fetë in Albanian) is an abbreviation of the term Fethullahçı Terör Örgütü (Fethullahist Terrorist Organization) which is used by the current government in Türkiye to refer to Gülen's network. It is a name that expresses a political judgment about the Gülen Movement and should be avoided.

■ **Anti-semitizmi (Anti-semitism), Izraeli (Israel) and hebrenjtë (Jews).** Hebre (Jew) and izraelit (Israeli) are not equivalent terms. An Israeli, in the current sense, is a citizen of Israel, while the words Jew or Jewish tell us about a person's ethnicity or religion, but do not indicate that the person is related to the current state of Israel. More than half of all Jews live outside Israel and the policies of the state of Israel are not Jewish policies.

CHAPTER

3

Disabilities, illnesses and disorders

Many terms have changed with time, and contexts which seemed normal are now seen as extremely negative. One such case is the use of the word mongol or mongoloid. When Langdon Down, a 19th century English doctor identified what is now known as Down Syndrome, he called the diagnosis that he isolated “mongolism” or “Mongolian idiocy.” This terminology, which in today’s context expresses discrimination and racism, was used until the 1970s.

Terms continue to change, so it is important for journalists to be up to date on terms as suggested by experts.

Using the correct terms educates the audience and empowers individuals with disabilities by representing their experiences in an authentic way, encouraging inclusion and challenging social prejudice. In this way, a more empathetic and meaningful society is cultivated, one which recognizes diversity and contributes to a more inclusive community that is equal for all.

People with disabilities or people with special needs?

Organizations and people that work with cases of people with disabilities prefer the use of the term “people with disabilities” instead of “people with special needs.” According to them, the term “people with disabilities” is more precise

Syndrome, symptom and illness. Symptoms are manifestations of a disorder related to health or behavior. When symptoms occur repeatedly but are not linked to a single root cause, they comprise a **syndrome**. **Syndrome** and **illness** should not be used interchangeably.

■ **Illness, condition and disorder.** Specialists of psychological disorders draw attention to the use of the word **illness** in many diagnostic cases. The word illness implies a difference from the person's baseline condition, suggesting that an illness can be treated and the person can be cured. This is not the case for people who have autism spectrum disorder or people affected by **Down Syndrome**. For example, autism is today considered to be a neurological disorder, not a condition.

■ **Down Syndrome.** Written Down, but read Daun in Albanian, despite the fact that the Albanian language often requires the transliteration of nouns as they are read. Using the word illness or term mongoloid to refer to it is offensive and should be avoided in media reporting.

Journalists must be careful when using the words **i shurdhër (deaf)**, **memec (mute)** or **shurdhmemec (deaf-mute)** because they have derogatory connotations.

■ **Autism** - Diagnosis of autism happened in the 20th century. The term was first used in the middle of the 20th century, when cases of children displaying a lack of desire to express themselves or socialize began to draw more attention. The more inclusive term is autism spectrum disorder, because the behaviors of different people who exhibit such symptoms, despite having common characteristics, are diverse and differ from individual to individual.

In recent years we have seen more and more new terminology of disabilities. Among them we highlight:

■ **Attention deficit hyperactivity disorder (ADHD)** emerged as a diagnosis in the United States in the second half of the 20th century and now is widely accepted. The inability to concentrate that some people are faced with is no longer seen as a lack of will, but as a disorder or different way of functioning.

■ **Dyslexia** - is a reading disability. Research on this phenomenon has shown reading disabilities in a number of children and adults who have otherwise developed in a neurotypical way.

Other considerations:

Avoid using the phrase "*tö meta mendore*" (mental defects). Although use of this phrase has decreased since the media has become aware of the importance of using the right terms for mental disorders and illnesses, this expression is still used sporadically. "Mental defects" was used as a general term including all mental illnesses and disorders, but it is a discriminatory term.

CHAPTER

4

Court cases

Although it entices people to click or read an article, referring to suspects or defendants as culprits should be avoided in reporting. There are many cases of media reports alluding to a suspect's culpability by publishing the identity or a photograph of the person, for which this manual is too short to discuss, or using language that suggests the suspect's culpability.

Legal proceedings are sensitive processes. Since the audience may not be fully informed about the process of court cases, journalists should report in a way that reflects the suspect's right to innocence until the judicial system makes a decision.

■ **The suspect is not a culprit.** If an investigation based on police or public suspicion does not produce evidence, the investigation is terminated. When evidence is gathered, it is used to support the prosecution's criminal charges.

■ **A criminal charge is not an indictment.** While it may be common knowledge that criminal charges are brought by police, many do not know that this is just the first step in the process of gathering evidence. Filing a criminal complaint against an individual does not always result in an indictment. There are many cases in which measures and actions taken by the police do not provide a basis for reasonable suspicion that a criminal offense has been committed, therefore the criminal report is dismissed. The prosecution deals with the police file and decides if there are sufficient grounds to charge the person or persons in court, namely to file an indictment against him or those persons.

■ **An indictment does not indicate culpability.** The defendant is presumed to be innocent until proven guilty, even in the indictment. This is a stage where the principle of presumption of innocence is often forgotten.

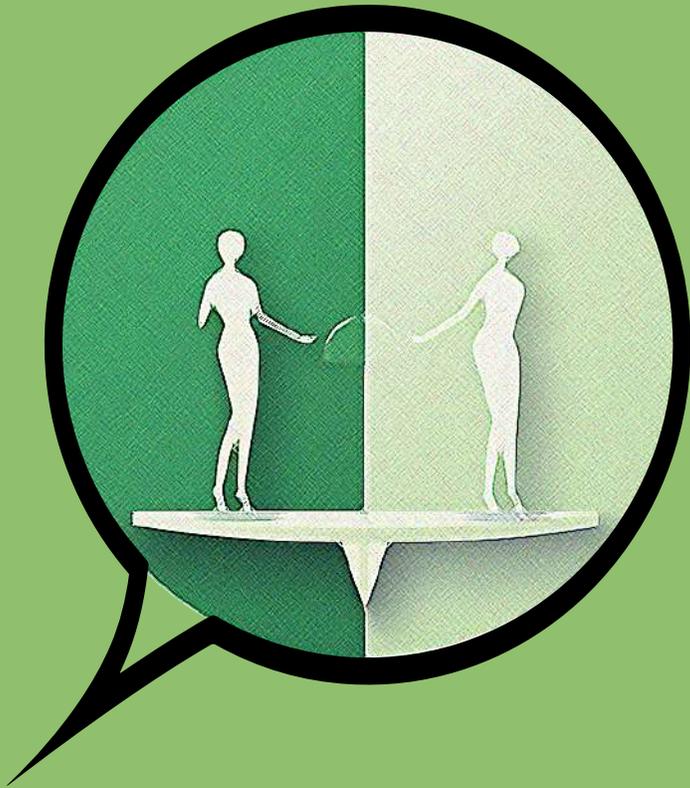
The indictment is the most sensitive stage of the process, and usually attracts media attention because indictments are public. Media should not publish the indictment against a particular defendant without considering the fact that the defendant may be innocent, or, at the very least, without ensuring that the publication reflects this presumption.

The media usually do not distinguish between the stages of the decision on which they are reporting. The court system in Kosovo consists of regular courts (the Basic Court, the Court of Appeals and the Supreme Court) and the Constitutional Court. In this context, not all rulings of regular courts are final as they can be appealed at other court levels. Therefore, the media should be careful when publishing parts of these verdicts in an explicit way. If the court finds a person guilty with a final decision, that person, in the eyes of the media and the public, is not yet guilty, but has been “declared guilty by the court.” Only the decisions of the Constitutional Court cannot be appealed; they are final.

■ **Terrorist, terrorism.** Terrorism is the use of violence against civilians to achieve political objectives. Reporters should avoid labeling actions as terrorist acts, even if institutions label them as such. For example, in the cases of killings in northern Kosovo, a good solution could be “terrorist acts according to the authorities and a considerable part of public opinion in Kosovo.” Journalists should not describe acts as “terrorist” unless they have been qualified as such by judicial institutions.

CHAPTER

5

Language, gender and sex

Is language equal for all genders? There is a contemporary discussion according to which language is pervaded by patriarchal prejudice.

As in most languages, nouns and pronouns in Albanian are most often used in two genders, masculine and feminine. For example, is it right to refer to male students and female students together as *studentë*, the masculine plural form, even though there have been more female than male students at the university for some time? Even though the university in question has women students as well? Does this constitute convention or prejudice?

Linguists have been divided by these questions. Geoff Pullum, a professor of linguistics at the University of Edinburgh, believes that the genders of people in society should not be confused with genders of nouns in grammar, the latter being mostly conventions. However, Vera Gheno, a sociolinguist from Florence, has proposed introducing a letter called schwa and written - . In Italian, nouns, adjectives and pronouns all have genders distinguished by the suffix, as in Albanian, and the prominent node.

If we were to apply Gheno, we would call a group of *studentë* (men students) and *studente* (women students) in writing *student* .

Such a discussion does not yet seem present in Albanian. Until another solution is found, the K2.0 editorial team uses nouns in both genders to be more inclusive.

Another discussion is the pronoun. Because gender identity is on a spectrum rather than being a binary, the person who does not identify as either a woman or a man should be identified with *they* in English. The English *they* is usually translated to *ata* (masculine plural) in Albanian, even though the correct

translation would be *ata/ato* (masculine plural/feminine plural).

So, unlike English, the Albanian language does not have a “they,” which in itself does not mean only “a group of men” or “a group of women.” As a result, in cases where we as editors are not sure with which pronoun a subject is identified, it is recommended to either use the person’s name or to ask the person which pronoun they prefer.

Other considerations related to the gender of nouns:

■ **Gazetare gra (women journalists)** and **gra gazetare (journalist women(sic))** or simply **gazetare** (feminine form of the word journalist in Albanian)? In Albanian, nouns are distinguished through gender-based endings. For example: *gazetar* (masculine form of journalist) and *gazetare* (feminine form of journalist); *student* (masculine) and *studente* (feminine). However, in rare cases, practice suggests the use of the phrase *gra gazetare*, *gazetare gra* (women journalists) or *studente vajza* (girl students) for emphasis or clarity. For example, when talking about women being represented as a result of gender roles and expectations in certain professions, the word *grua* (woman) can be added as a determiner of the noun: *gazetare gra* (women journalists), *studente gra* (women students).

■ **Drejtore** or **drejtoreshë** (woman director)? The female gender with the suffix **-e** and **-eshë**. The K2.0 editorial team embraces the linguistic norm of not adding the suffix *-eshë*. K2.0 uses the nouns *drejtore* (woman director), *profesore* (woman professor), *doktore* (woman doctor) to refer to these professions instead of *drejtoreshë*, *profesoreshë* and *doktoreshë*. This is not only to simplify the language, but also to remove the burden of “*eshë*,” which reinforces the idea that these professions are originally masculine.

CHAPTER

6

Sexual orientation

The umbrella term for non-heterosexual sexual orientation is LGBTQI+, which includes lesbian, gay, bisexual, transgender, queer or questioning and intersex people. The term spread from the English language. K2.0 uses the acronym LGBTQ+. When introduced for the first time, the LGBTQ+ acronym should be written in full form for clarity, as well as to accurately represent the diversity of sexual orientations and gender identities.

■ **Lezbike (Lesbian)**, is a girl/woman who is romantically, emotionally or sexually attracted to girls/women.

■ **Gay**, which in Albanian is pronounced, but also often transliterated as *gej*, is a man/boy who is romantically, emotionally or sexually attracted to men/boys.

■ **Biseksual (Bisexual)** is a person who is romantically, emotionally or sexually attracted to more than one gender.

■ **Trans** is the abbreviation of the English word transgender, while in Albanian its full form is *transgjinator*. It includes persons who identify with a different gender from that which they were assigned at birth based on their sex.

Other considerations:

Avoid using the term *homoseksual* (homosexual). The word homosexual is considered outdated and was once a clinical term used to describe this sexual orientation as a pathology. When discussing issues related to sexual orientation and transgender people in larger social contexts, the accepted and preferred terms are: LGBTQI+, LGBTQ+ gay, lesbian, bisexual, transgender, queer or questioning and intersex.

Avoid using the phrase *komuniteti gej* (the gay community) when referring to LGBTQ+ persons. In this regard, to recognize the multitude of experiences and different sexual orientations included in the acronym LGBTQ+, efforts should be made to use words like **njerëzit** LGBTQ+ (LGBTQ+ people), *personat* LGBTQ+ (LGBTQ+ persons) or *komunitetet* LGBTQ+ (LGBTQ+ communities).

Avoid using terms such as *mënyra e jetesës gej* (gay way of life) or *stili i jetës homoseksuale* (gay lifestyle). These terms are considered derogatory as they imply that there is a specific lifestyle exclusively for LGBTQ+ people. Terms like this contribute to the mythification or alienation of LGBTQ+ persons. As a term, it is used by those who intend to denigrate LGBTQ+ people and make sexual orientation and gender identity a choice. There is no one way of life for heterosexuals and there is no one way of life for LGBTQ+ persons.

The words *gej* (gay) and *transgjinator* (transgender) should not be used as nouns. As such, correct references include: *burrë gej* (gay man), *transburrë* (trans man) and *transgrua* (trans woman), and these should be used only when absolutely relevant to the issue in question. Otherwise, it is sufficient to say “man” for trans men and “woman” for trans women.

Avoid using the phrase “Sexual preference.” Instead, “sexual orientation” is preferred.

Avoid using phrases such as “admitted to being homosexual” or “admitted to being gay or lesbian.” These expressions are based on subjective judgements and fixed societal values which imply that being an LGBTQ+ person means that you have to admit something.

Transgender persons should always be referred to by their chosen name and not the name they were given at birth. Furthermore, not all transgender persons decide or choose to change their name to match their gender identity, nor do they need to.

Avoid sensational, clichéd and simplified language in titles. For example, “i lindur burrë” (born a man), “e lindur grua” (born a woman), “në dashuri me burra dhe gra” (in love with both men and women), “ndryshim seksi” (sex change) etc. should be avoided.

CHAPTER

Quotes

In a written article, should a quote be written as stated? For example, should it include an extended “uhmmm” that a person uttered as they were thinking about how to close the sentence that they started? Is presenting someone’s speech exactly as it is an act of sincerity or prejudice? This chapter mainly deals with written texts, acknowledging that a written text never fully reproduces spoken language.

In journalism, quotation is one of the elements through which a news item’s accuracy is evaluated. But despite the fact that the quote within quotation marks must be accurate, interventions can be made in a written text to facilitate readability and help tell the story.

■ **Dialect** — In writing, presenting a person’s speech according to standard language is preferred. Quoting a person in dialect can shed undue light on the person as a character in the piece. As such, it should be used rarely and within context. If a person expresses a political position in a news story, for example, their regional dialect may not be relevant to the opinion they are sharing. However, when that person talks about an emotional fact of his life, or as a subject of reportage, not only is it permitted, but it can make the piece more lively. But you should be careful not to caricature, stereotype or denigrate the person in the process.

■ **“Parasite” words or phrases** — Spoken language is full of words, phrases or exclamations that create transitions during the conversation from one expressed idea to another. Adverbs like “meanwhile” and calls for attention through imperative verbs like “Look!” can be removed to get to the point of the text.

■ **Bureaucratic and official language** — In addition to paraphrasing, a journalist can intervene in a quote for clarity or to preserve its most essential part, just like a montage in visual materials. This is an example of such a quote:

"A process which was not at a stage and of an urgent nature to the extent that the impact it could have on the election could be allowed. Meanwhile, the electoral process in the absence of a state of emergency with consequences requiring urgent intervention, takes on essential importance and any action or inaction that could affect the development of a fair and free electoral process should be avoided."

This unreadable phrase could be edited by the journalist by removing, paraphrasing and selecting the most interesting parts of the quote. For example: *"The country is no longer in a state of emergency,"* says x. In these circumstances, "the electoral process takes on essential importance."

Use of professional jargon

■ **Rastet sociale (social cases)** — An abbreviation of a term often encountered in the press because of the speed or manner in which it is used in colloquial language. For example, the phrase *"raste sociale"* (social cases) which refers to families receiving social assistance. Such usage should be avoided, as it constitutes narrow jargon and creates misunderstandings.

Abbreviations and initials

Abbreviations of names of organizations may be used in the title or in the beginning of an article only when they are more well-known than the names that they represent. (UNMIK, UÇK, CIA, AIDS/SIDA, EU, FBI, HIV, IMF, NATO, OJQ, OECD, UNESCO, KFOR). Some of them, when used for the second time, can be used as an abbreviation, or “the agency,” “the illness”/“the virus” (in the case of AIDS).

■ **Spelling of proper nouns.** At the 1973 Albanian spelling convention, it was decided that names that come from other languages that use the Latin alphabet should be written as they are pronounced, and not as they were written in the original languages. Thus, George Bush is written as Xhorxh Bush, Donald Trump – Donald Tramp, François Hollande – Fransua Hollandë. But since the 1990s, when authorities lost control of language, the media often write names as they are in their original languages. Thus, Richard Holbrooke was often no longer written as Riçard Hollbruk, or Madeleine Albright as Ollbrajt. This was also the case with many names of cities, especially those in the West, so sometimes you see Los Angeles and New York written as such.

■ **Transliteration** creates issues given that it derives from rules rather than practice. If it were to be followed blindly, Zürich would not come close as a pronunciation to *Cirih* as it is often written in Kosovo, or *Zyrih* as it is often written in Albania, rather it should be *Cyrih*.

Bibliography and sources

Regarding the form:

Large organizations, especially in the West, often issue stylistic guidelines used in their texts. We consulted the following in our efforts to build a consistent voice and style:

- *The Associated Press Stylebook, 2015.*
- *The Associated Press Stylebook, 2022.*
- *Guardian and Observer Style Guide.*
- *John Grimond, The Economist Style Guide, 9th ed., Profile Books, 2005.*
- *Lane Greene, Writing with Style, The Economist Guide, The Economist Books, 2023.*
- *Allan M. Siegal, William Connolly, The New York Times Manual of Style and Usage, Three Rivers Press, 2015.*

Chapter II

For the meaning of tariqas we consulted sheikh Lulzim Shehu from the Association of Tariqas of Kosovo and historian Alban Dobruna Metin Izeti, *Kllapia e tesavvufit*, 2004

Chapter III

For the issue of disabilities, we used conversations with Jeta Deva, Sebahate Hajdini, Cenë Krasniqi, Afrim Maliqi, Shpresa Xhakli and others.

Memorandum of cooperation between the Independent Media Commission (IMC) and Organizations of people with disabilities, 30 May 2022, Prishtina

Down Syndrome Albania, Fjalorth i DS.

For the conception voices we were also helped by the books below.

Steve Silberman, *Neurotribes: The Legacy of Autism and the Future of Neurodiversity*, Avery, 2016 dhe David Wright, *Down Syndrome*, Oxford University Press, 2011.

Chapter VII

Examples of maneuvering with quotes came from the personal experiences of the writers of these lines.

Among the sources used:

Tom Ciarella *Writing Dialogue*, Story Press, 1998, especially for the issue of the dialect in writing and for suggestions on how to intervene in a quote when writing.
Dennis G. Jerz *Quotations: Using them effectively in journalism*
Propublica, *The News Manual: Chapter 8, Quotes*
Association Press, *Quotations, Telling the Story*

PRIRUČNIK ZA NOVINARE

Autor: Aljtin Radžimi (Altin Raxhimi)

Ova publikacija spada u projekat Human Rightivism, koji se finansira iz sredstava Ambasade Švedske u Prištini, a koji sprovodi Fond za razvoj zajednice (Community Development Fund) posredstvom Programa Human Rightivism. Stavovi izraženi od strane autora u ovoj publikaciji ne odražavaju nužno stavove Ambasade Švedske u Prištini.

Uvod

Uredništvo K2.0 često diskutuje o tome kada i kako treba koristiti određene termine i reči. Od presudnog je značaja da novinari i urednici dosledno koriste precizne i sveobuhvatne izraze, a da pritom izbegavaju reči i termine koji su prožeti predrasudama i diskriminacijom, kao i one termine koji podražavaju i jačaju štetne stereotipe.

Svaka situacija iziskuje da uredništvo balansira po tankoj liniji između reči/termina i namere da se kroz reč/termin iskaže stav urednika. Promišljeni stav često može da pospeši pozitivnu promenu u upotrebi termina u celokupnom društvu, kao što se to desilo onda kada je K2.0 počelo da koristi imenice ženskog roda pored imenica muškog roda – kako bi se poništila norma o korišćenju zbirne imenice muškog roda kao podrazumevane. Na primer: novinar/novinarka ili mlada/mladi.

Pored toga, nije retkost čitati uredničke stavove koji produbljuju pogrešno shvatanje pola/roda, etničke i verske pripadnosti ili seksualne orijentacije. Ova praksa je primetna onda kada se izveštava o kršenju zakona i pritom se govori o etničkoj pripadnosti učesnika/žrtava krivičnog dela ili prekršaja.

Etnička pripadnost je tek jedan od brojnih aspekata koji se zanemaruju u ovom kontekstu. Politika, istorija, kultura i ostali konstrukti tradicionalne vlasti daju rečima naboj. Umesto da reč služi tome da opiše neki pojam, neki je koriste da bi nekoga osudili, da bi nametnuli čitaocima stav da je nešto dobro ili nije, kao i da bi čitaoca privukli jednoj strani priče.

Pri izradi medijskih napisa, novinarima je često teško da pronađu pravu reč ili termin, dok je rasprostranjenost interneta dodatno skratila vreme da se ovoj tematici promišljeno pristupi. Greške često nastaju usled predrasuda i predubedenja – kako onih svesnih, tako i onih podsvesnih – koje čuvamo u sebi,

zbog želje da privučemo pažnju ili pak zbog pritiska društva ili tržišta.

U ovom vremenu opterećenom netačnim i neproverenim informacijama koje se šire društvenim mrežama velikom brzinom – čime se privlači pažnja širokim narodnim masama i kod njih izazivaju emotivne reakcije sa manjkavim kontekstom – od presudnog je značaja da budemo svesni reči i termina koje koristimo.

Cilj ovog priručnika jeste da doprinese razjašnjenju ovih nedoumica. Priručnik se bavi ukorenjenim terminima koji bi mogli da proizvedu kontradiktorne reakcije širom sveta ili u našem, kosovskom kontekstu.

U nekim svojim delovima, ovaj priručnik liči na atipični rečnik, a u drugim delovima izgleda kao diskurzivni tekst na temu koje etničke odrednice treba koristiti u kojim kontekstima. Pišući ovaj priručnik, konsultovali smo vodiče za stil na engleskom jeziku, a koje koriste mediji poput Asošijejted presa (Associated Press) ili Ekonomista (The Economist), uzeli smo u obzir prakse i priručnike koji se godinama koriste na Kosovu, ali smo razmotrili i privatne i javne diskusije na ovu temu.

POGLAVLJE

Etnička pripadnost

Kada bi etnička pripadnost osobe pomenute u vestima mogla da se obelodani u kontekstu medija i društva na Kosovu?

Obelodanjivanje etničke pripadnosti bilo koje osobe u vestima vrlo je bitno samo onda ako nam pomogne da razumemo kontekst same vesti. Međutim, često vidimo kako se etnička pripadnost osobe pominje u novinskim izveštajima – posebno onim iz crne hronike, poput ubistava, krađe ili prevare. U ovim slučajevima, obelodanjivanje etničke pripadnosti ne predstavlja koristan dodatak samoj vesti. Upravo suprotno, obelodanjivanje etničke pripadnosti u ovom slučaju moglo bi da doprinese širenju predrasuda zasnovanih na etničkoj pripadnosti. Ovo je problem i sa policijskim izveštajima u kojima se navodi etnička pripadnosti osumnjičenih, a sami mediji u javni prostor plasiraju ove informacije.

Etnička pripadnost se može pomenuti ako pomaže čitaocu da bolje razume temu. Na primer, kada je reč o protestima, peticijama i ostalim političkim aktivnostima zasnovanim na etničkoj pripadnosti, etnička komponenta radnika u javnoj upravi iziskuje da se ovaj podatak spomene.

U slučaju naslova “Srpski radnici daju ostavke u javnoj upravi”, otkrivanje etničke pripadnosti je važno da bi se razjasnio kontekst vesti.

Zapamtiti

Većina imenica koje govore o etničkoj pripadnosti bila je neutralna u denotativnom smislu, ali su vremenom ove imenice počele da se koriste s ciljem da diskriminišu ili uvrede druge. To je slučaj sa izrazom šiptari, koji je u srpski jezik ušao od albanske reči shqiptar (što znači Albanac); isto ovo važi za izraz shka-shkije, koji potiče od latinske reči za Slovene – sclavonus, a koja služi da označi Srbe u negativnom kontekstu. Sve imenice koje se odnose na antičku pripadnost takvog su karaktera. Çifut dolazi od Jude i njegovih sledbenika, dok magjyp dolazi iz Egipta. Međutim, danas ovi izrazi u sebi kriju predrasude i imaju politički naboj, pa su kao takvi uvredljivoga karaktera.

Objašnjenje etnonima koji se najčešće koriste u medijima na Kosovu:

■ **Sllavët (Sloveni)** Treba izbegavati korišćenje izraza Sloveni u političkom kontekstu. Ovaj koncept nas navodi na uverenje da postoji veliki slovenski svet koji se nalazi u sukobu sa Albancima na Balkanu. Takav slovenski svet ne postoji. Problematika ovog termina nastaje sa bujanjem nacionalizma na Balkanu u 19. veku. Etnički motivisani sukobi na Balkanu zasnovani su na tada nastalom mentalitetu i predrasudama.

■ **RAE** (skraćenica za romsku, aškalijsku i egipćansku zajednicu u celini) – uobičajeni je pravni termin koji se koristi da se označe ove zajednice koje žive na Kosovu, iako na Kosovu ne postoji RAE zajednica. Ovaj termin se može koristiti u političkom kontekstu; na primer, kada se govori o zajedničkom političkom zastupanju ovih zajednica. U tom slučaju, njih treba spominjati kao romska, aškalijska i egipćanska zajednica. Ipak, Đurđevdan nije praznik RAE zajednice, niti je dete koje živi u Prizrenu član RAE zajednice.

■ **Romi** su etnička zajednica koja ima sopstveni maternji jezik, što je jedna

vrsta nasleđenog sanskrita u usmenom obliku, tj. jedna forma jezika drevne Indije. Na srpskom se koristi izraz Rom.

■ **Aškalije** se kao termin koristi za etničku manjinu koja se služi albanskim jezikom. Uprkos sličnim fizičkim karakteristikama, Aškalije se ne poistovećuju sa Egipćanima.

■ **Egipćani** su etnička zajednica koja se služi albanskim jezikom; ova zajednica vodi poreklo od putujućih železara koji su na Balkan došli u srednjem veku.

Rasistički termini za Rome, Aškalije i Egipćane moraju se smatrati tabuom.

Treba koristiti sledeće izraze:

■ **Bošnjak** (Bosanac) – U bosanskom/hrvatskom/srpskom pravi se razlika između Bosanca i Bošnjaka. Bosancem se na bosanskom/hrvatskom/srpskom smatra stanovnik Bosne i on predstavlja građanina države, a ne etničku zajednicu. Termini poput bosanski Hrvat ili bosanski Srbin odnose se na Hrvate ili Srbe poreklom iz Bosne. Bošnjak je termin novijeg doba koji se odnosi na muslimane iz Bosne. Ipak, na Kosovu se znatan deo slovenskog muslimanskog stanovništva smatra Bošnjacima, tj. kosovskim Bošnjacima.

■ **Goranci i Gorani** – Goranci i stanovnici Župe iz Prizrena predstavljaju slovensku manjinu na jugu Kosova i žive na područjima smeštenim jedne pored druge, premda su im običaji i dijalekti različiti. Stanovnici Župe sebe smatraju kosovskim Bošnjacima.

■ **Hrvati** – Katolici Sloveni iz Janjeva i njegovih okolnih sela govore slovenskim dijalektom južnog Balkana koji se ne koristi u Hrvatskoj niti u Dalmaciji (dalmatinska ikavica i ijekavica, slavonska štokavica i kajkavica).

Međutim, pripadnici ove grupe sebe smatraju Hrvatima i oni vode poreklo iz Dalmacije i Slavonije srednjega veka. Oni su kosovski Hrvati.

■ **Aškalije** se kao termin koristi za etničku manjinu koja se služi albanskim jezikom. Uprkos sličnim fizičkim karakteristikama, Aškalije se ne poistovećuju sa Egipćanima.

■ **Albanac, Arberi, Arbereš (Albanci iz Italije), Arvanit** i njihovi jezici – Albanci su stanovnici Albanije, Kosova, Crne Gore i grčke oblasti Čamerija ili njihovi potomci koji govore albanski. Arberi su Albanci sa srednjovekovnog zapadnog Balkana, iz perioda pre nego što su poprimili ime Albanci.

Arbereši žive u Italiji i ne govore albanski; oni govore arbereškim jezikom. Arvaniti žive u južnoj Grčkoj i na Egejskim ostrvima.

POGLAVLJE

2

Verska pripadnost

Mediji neretko u svojim napisima stvaraju sponu između političkih i ekstremističkih pokreta s jedne strane – i veroispovesti s druge. To je bila polazna osnova za jačanje verskih stereotipa. Fraze poput “islamski teroristi”, “osveta džihadista” i “bradati mudžahedini” primetni su u javnom diskursu već decenijama.

Iako su vremenom zadobili negativnu konotaciju, prvobitno su mnogi od ovih termina bili samo deskriptivni. Zato je neophodno da razumemo proces promene i izgradnje značenja reči.

Štaviše, primetan je izostanak znanja o podelama unutar verskih zajednica i njihovim suptilnim međusobnim razlikama. Sigurno ste već pročitali nešto poput: “On je hrišćanin, nije pravoslavac” ili “Derviši nisu muslimani”.

Ovo poglavlje se bavi terminologijom verskih grupa i iznijansiranim izveštavanjem na ovu temu. Važno je da novinari koriste ove termine baš kako bi se izbegla generalizacija i jačanje štetnih stereotipa.

■ **Hrišćanin** – Ova reč se odnosi na veroispovest hrišćana. Hrišćanstvo je podeljeno na tri velike grupe: katolici [pročitajte], pravoslavci [pročitajte] i protestanti [pročitajte].

■ **Katolik** –Katolik je hrišćanin, ali hrišćanin nije nužno i katolik. Katolici svoju veru polažu u Rimskog papu i posebni su po tome što imaju kult Marije, Isusove majke, koju poštuju kao božanstvo. To je treća verska grupa po brojnosti na Kosovu. Članovi ove verske grupe uglavnom su albanske nacionalnosti, a ima i Hrvata.

■ **Pravoslavci** – Uprkos tome što se, na Kosovu, pravoslavcem često smatraju samo članovi srpske manjine, nije svaki pravoslavac na Kosovu – Srbin i nije svaki Srbin na Kosovu nužno pravoslavac. U odgovarajućem kontekstu, Pravoslavna crkva se može nazvati i Istočnom crkvom, što je istorijski termin koji je razlikuje od Zapadne crkve, tj. Rimske crkve ili Katoličke crkve.

■ **Protestant** – Protestanti su hrišćani koji su se od Rimske crkve odvojili u 14. veku. Njih čine denominacije koje su postale preovlađujuće u severnoj Evropi i Severnoj Americi. Kod protestanata postoje razne denominacije, ali na Kosovu ima baptista, evangelističkih grupa iz severne Evrope i Sjedinjenih Američkih Država.

Hebreji (Jevreji) - U dugoj istoriji, reči ćifut i jehudim – iako su posredi reči koje vode poreklo od imena za drevno jevrejsko pleme, to jest potomke Jude – sada sadrže konotaciju koja odiše predrasudama i zato ih treba izbegavati. Umesto toga, treba koristiti naziv Jevreji.

■ **Islam, islamski**

Islamski je pridev u značenju poreklom iz islama. U poslednje vreme se koristi sve češće da opiše ekstremističke pokrete, tipa islamski terorizam ili islamski fundamentalizam. Moramo da imamo na umu da su ovi termini zadobili ovo značenje usled korišćenja u takvom kontekstu, a ne zbog svojstva sufiksa -ski.

musliman: U bosanskom/hrvatskom/srpskom imenica musliman se koristi da označi sledbenika religije islama.

Muslimanski vernici se dele na sledeće grupe:

■ **suniti/suni** većina muslimanskih vernika na Kosovu i Balkanu pripada ovoj grupi vernika. U opticaju su dva oblika, suni i suniti. Ovi izrazi vode poreklo ili iz arapskog ili iz osmanskog turskog.

■ **šija ili šiiti** ovu grupu čine samo poštovaoci mističke ili tarika sekte.

Na Kosovu žive brojne grupe vernika koje pripadaju islamskoj veroispovesti, ali koje dominantno vode poreklo od mističkih tradicija. Ove grupe nose naziv tarike. Tarike mogu da budu sačinjene od šiita ili sunita. Njihove bogomolje su smeštene u mes-džidama i grobnicama osoba koje smatraju svecima, ili pak u svetilištima.

Tarike predvode duhovne vođe koje se nazivaju šaicima i klericima nazvanim derviši.

Na Kosovu postoji devet tarika. Glavne su rifajti, halvetiti, kaderiti i saaditi. Većina je organizovana pod krovom Asocijacije tarika na Kosovu, osnovane 2019. godine. Imā i nekih sufista koji su deo Islamske zajednice Kosova.

■ **Islamska zajednica Kosova** je nezavisna ustanova koja predstavlja kosovske muslimane i uređuje islamski verski život na Kosovu. Ovu zajednicu predvodi Veliki Muftija, najviši verski autoritet u zemlji.

■ **bahai** je veroispovest koja je sa Srednjeg istoka dospela na Kosovo nakon što je osnovana u 19. veku. U Prištini obitava mala bahai zajednica.

Druge napomene:

■ **Islamofobija** – Islamofobija se odnosi na negativno predstavljanje i predrasude o islamu i muslimanima u formatima poput novinskih izveštaja, tekstova, televizijskih programa i društvenih mreža. Islamofobija podrazumeva insistiranje na stereotipima, pogrešnim informacijama ili podstrekivanju na strah i predrasude o islamu i muslimanima. U ovakvim medijskim napisima često se govori o terorističkim delima počinjenim od strane pojedinaca ili grupa koje tvrde da su povezane sa islamom, čime se jača straha ili sumnja u iskrene namere svakog muslimana i doprinosi stvaranju neprijateljske atmosfere ili diskriminacije muslimana. Islamofobija u medijskim napisima može da proizvede dalekosežne posledice, poput rastakanja društvenog tkiva, diskriminacije i marginalizacije muslimanskih zajednica.

■ **Islamisti** – Imenica islamisti se već decenijama koristi da opiše političke pokrete koji teže stvaranju političkog društva na osnovu onoga kako lideri tih pokreta smatraju da bi osnove islama trebalo primenjivati.

■ **Salafist** – Muslimanski vernici koji teže povratku islamu onakvom kakav je praktikovan u svojim počecima. Iako je islam u kontinuitetu imao ljude koji su pokušavali da vrate praksu islama u onu fazu kako su je praktikovali naši preci – što je primenjivo i na mnoge druge religije – salafizam se sada vrti oko praktiko- vanja sunitskog islama na uskogrud, doktrinarni i nemistični način.

■ **Džihadisti i mudžahedini – Džihad** Džihad se odnosi na borbu ili spor, koji može biti unutrašnji ili spoljašnji, zarad širenja religije. Još od prošlog veka, upotreba reči džihad implicira oružanu borbu protiv sekularnih ili nemuslimanskih vlasti. Muslimanski pobunjenici koji su objavili rat sovjetskoj okupaciji Avganistana smatrali su svoju borbu džihadom, kao što su to verovali i pripadnici terorističke mreže Al-Kaida u svom ratu protiv Sjedinjenih Američkih Država i Zapada.

Mudžahedini su ljudi koji sprovode džihad u delo (džahed u korenu reči mudžahedin).

■ **Otomani/osmani** koristi se da opiše stanovnike bivšeg Osmanskog Carstva ili kao pridev da opiše istorijsko ili kulturno nasleđe iz toga razdoblja. U srpskom se jeziku reči osmansko i otomansko koriste često.

■ **Guljen** - Fetulah Guljen (Fethullah Gülen), rođen 1941. godine, osnivač je pokreta u turskom islamu rođenog u drugoj polovini 20. veka, prvo se proširivši na Tursku, a zatim i širom guljenističkog obrazovnog sistema, dospevši širom sveta. Guljen je, makar formalno gledano, bio saveznik Redžepa Taipa Erdogana (Recep Tayyip Erdoğan), ali su se njih dvojica razišli, pa je tako guljenistički pokret 2016. proglašen terorističkim od strane turske vlade. Ova dešavanja snažno su potresla Kosovo i Balkan.

■ **Fetö**, skraćena za termin Fethullahçı Terör Örgütü (Fetulahistička teroristička organizacija), koju aktuelna vlada u Turskoj koristi kada govori o Guljenovoj mreži. U pitanju je naziv kojim se iskazuje politička ocena guljenističkog pokreta i trebalo bi ga kao takvog izbegavati.

■ **Antisemitizam, Izrael i Hebreji (Jevreji)** - Hebrej (Jevrej) i Izraelac nisu termini istog značenja. Izraelac, u ovom smislu, jeste građanin Izraela, dok nam reči Jevrejin ili jevrejski govore o etničkoj i verskoj pripadnosti osobe, ali ne podrazumevaju da su osobe na neki način povezana sa državom Izrael. Više od polovine Jevreja živi van Izraela i politika države Izrael nije isto što i jevrejska politika.

POGLAVJE

3

Invaliditet, bolesti i poremećaji

Vremenom se značenje brojnih termina menjalo, pa se tako konteksti koji su nekada delovali normalno sada smatraju izuzetno negativnim. Jedan primer jeste upotreba reči mongol i mongoloid. Kada je Langdon Daun (Langdon Down), engleski doktor iz 19. veka koji je otkrio ono što danas znamo pod imenom Daunov sindrom, on je dijagnozu koju je ustanovio nazvao “mongolizmom” ili “mongolskim idiotizmom”. Ova terminologija, koja u današnjem kontekstu odiše diskriminacijom i rasizmom, korišćena je sve do sedamdesetih godina prošlog veka.

Termini i dan-danas menjaju svoje značenje u hodu, pa je tako važno da novinari ostanu u koraku sa novinama – u skladu sa savetima stručnjaka.

Pravilna upotreba termina pospešuje razumevanje publike i osnažuje pojedince sa poremećajima tako što se njihov doživljaj predstavlja autentično, ohrabruje se inkluzija i preispituju socijalne predrasude. Tako se kultiviše saosećajnije i solidarnije društvo, ono društvo u kom se podrazumeva da su različitosti poželjne i u kom se stvara inkluzivno društvo ravnopravnih ljudi.

Osobe sa invaliditetom ili osobe sa posebnim potrebama?

Organizacije i stručnjaci koji saraduju sa osobama sa invaliditetom radije koriste termin “osobe sa invaliditetom” umesto “osobe sa posebnim potrebama”. Prema njihovom mišljenju, precizniji je termin “osobe sa invaliditetom”.

■ **Sindrom, simptom i bolest.** Simptomi su ispoljenje zdravstvenog ili ponašajnog poremećaja. Kada se simptomi u više navrata ponavljaju, ali ne proizlaze iz jednog uzroka, onda oni čine **sindrom**. Termine **sindrom** i **bolest** ne treba koristiti naizmenično.

Bolest, stanje i poremećaj. Stručnjaci iz oblasti psihičkih poremećaja govore o upotrebi reči bolest u brojnim dijagnozama. Reč bolest implicira promenu u odnosu na osnovno stanje pojedinca, što nas upućuje na to da se bolest može tretirati i da se osoba može izlečiti. Takav je slučaj sa osobama koje imaju poremećaj iz spektra autizma ili sa osobama koje pate od **Daunovog sindroma**. Na primer, autizam se danas smatra neurološkim poremećajem, a ne stanjem.

■ **Daunov sindrom.** Iako se na engleskom piše Down, srpska transliteracija propisuje da se ova reč transkribuje kao Daun. Upotreba reči bolest ili termina mongoloid da se opiše ovaj poremećaj smatra se uvredljivim i treba je izbegavati u medijskim napisima.

Novinari moraju biti oprezni kada koriste reči poput **gluv, nem** ili **gluvonem** jer ovi termini imaju pogrdne konotacije.

■ **Autizam** - Autizam je prvi put dijagnostikovao u 20. veku. Ovaj termin je isprva korišćen sredinom 20. veka, kada su pažnju stručnjaka počela da privlače deca koja nisu iskazivala želju da se izraze ili socijalizuju. Inkluzivniji termin glasi **poremećaj iz spektra autizma**, imajući u vidu da ponašanje raznih osoba koje ispoljavaju simptome – iako imaju slične odlike – jeste raznoliko i zavisi od pojedinca do pojedinca.

U proteklih nekoliko godina vidimo sve raznovrsniju terminologiju u oblasti invaliditeta. Neke od novih termina pominjemo u nastavku:

■ **Poremećaj hiperaktivnosti i deficita pažnje (ADHD)** pojavio se kao dijagnoza u Sjedinjenim Državama u drugoj polovini 20. veka i sada je uveliko prihvaćen kao takav. Nesposobnost koncentrisanja kod nekih ljudi više se ne smatra nedostatkom volje, već poremećajem ili drugačijim načinom funkcionisanja.

■ **Disleksija** - predstavlja poremećaj čitanja. Istraživanja ovog fenomena pokazuju da su poremećaji čitanja prisutni kod velikog broja dece i odraslih koji su se inače razvijali na neurotipičan način.

Druge napomene:

Izbegavajte korišćenje izraza poput *psihičke mane/psihički nedostaci*. Iako je upotreba ovog termina u opadanju otkako su mediji postali svesni koliko je važno koristiti pravilne izraze za psihičke *probleme*, ovaj izraz se i dalje koristi sporadično. "Psihičke mane" bio je opšti termin koji je obuhvatao mentalne bolesti i poremećaje, iako je posredi diskriminatorski termin.

POGLAVLJE

4

Sudski postupci

Iako ljude mami da kliknu na tekst ovakve vrste, spominjanje osumnjičenih ili optuženih kao krivaca treba izbegavati u medijskim napisima. Ima mnogo slučajeva medijskih napisa u kojima se aludira na to da je osumnjičeni kriv tako što se objavljuje njegov identitet ili njegova fotografija ili se koriste izrazi koji nagoveštavaju krivicu optuženog – a ovaj priručnik je prekratak da bismo pokrili i tu temu.

Sudski postupci su osetljiva tema. Budući da javnost možda nije sasvim informisana o nekom sudskom sporu, novinari treba da izveštavaju na način da se poštuje pravo osumnjičenog dok sudski sistem ne donese odluku.

■ **Osumnjičen nije krivac.** Ako policijska istraga ili istraga zasnovana na opravdanoj sumnji javnosti ne proizvede dokaze, istraga se zatvara. Kada se prikupe dokazi, oni se koriste za potrebe krivičnog gonjenja u tužilaštvu.

■ **Krivična prijava nije isto što i optužnica.** Iako je možda opštepoznato da je policija ta koja podnosi krivične prijave, mnogi ne znaju da je ovo tek prvi korak u procesu prikupljanja dokaza. Podnošenje krivične prijave protiv lica ne znači uvek da će ona rezultirati osuđujućom presudom. Ima mnogo slučajeva kada mere i radnje policije ne dovedu do opravdane sumnje da je krivično delo počinjeno, pa se tako krivična prijava odbacuje. Tužilaštvo se bavi policijskim izveštajima i odlučuje o tome ima li dovoljno osnova da se licu ili licima sudi na sudu, to jest da li ima dovoljno osnova da se protiv njih podigne optužnica.

■ **Optužnica ne podrazumeva krivicu.** Smatra se da je optuženi nevin sve dok se ne dokaže suprotno, čak i u samoj optužnici. U ovoj se fazi često zaboravlja na princip pretpostavke nevinosti. Optužnica je najosetljivija faza u sudskom procesu i često privlači veliku pažnju medija, jer su optužnice javna stvar.

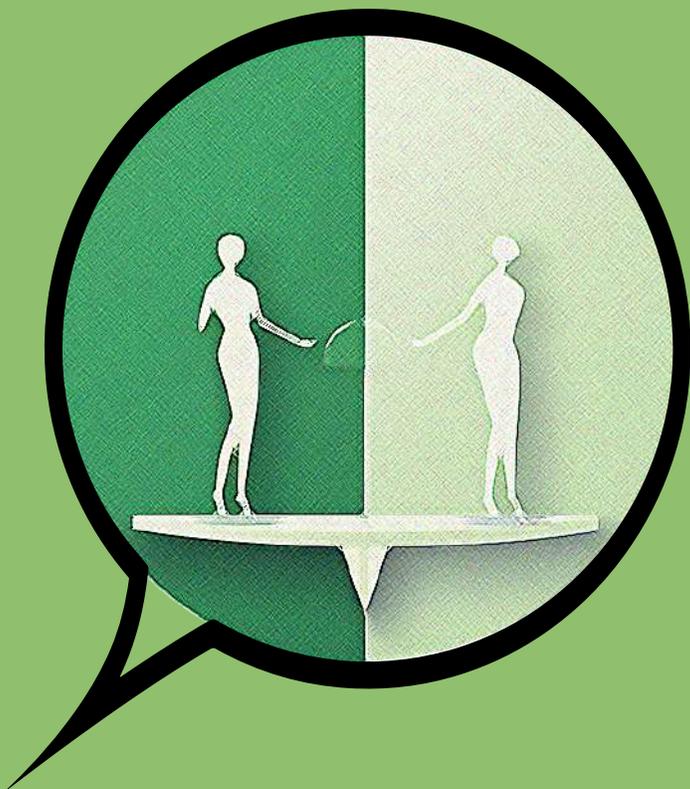
Mediji ne bi trebalo da objave optužnicu pokrenutu protiv optuženog a da pritom ne razmotri da bi optuženi mogao biti nevin ili makar da se postaraju za to da se u medijskom napisu jasno naznači pretpostavka nevinosti.

■ **Presude nisu pravosnažne.** Mediji često ne prave razliku između raznih faza donošenja odluka o kojima izveštavaju. Pravosudni sistem na Kosovu se sastoji iz redovnih sudova (Osnovni sud, Apelacioni sud, Vrhovni sud) i Ustavnog suda. U tom smislu, nisu sve presude redovnih sudova pravosnažne, jer ih ostale sudske instance mogu odbaciti. Prema tome, mediji treba da budu oprezni da o delovima presude ne izveštavaju na isključiv, eksplicitan način. Ako sud pravosnažno ustanovi da je lice krivo, onda ta osoba – u očima medija i javnosti – još nije kriva, već ju je “sud proglasio krivom”. Žalba se jedino ne može uložiti na odluke Ustavnog suda, jer su one konačne.

■ **Terorista, terorizam.** Terorizam predstavlja upotrebu nasilja nad civilima zarad postizanja političkih ciljeva. Novinari treba da izbegavaju da određene aktivnosti nazivaju terorističkim, čak iako ih same institucije tako nazovu. Na primer, u slučaju ubistava na severu Kosova, dobro rešenje bi bilo ova dešavanja nazvati “terorističkim činom prema rečima vlasti i znatnog dela javnog mnjenja na Kosovu”. Novinari ne treba da koriste termin “terorista” sem ako lice kao takvo nije kvalifikovano od strane suda.

POGLAVLJE

5

Izražavanje, rod i pol

Da li je jezik ravnopravan prema svim rodnim identitetima? U toku je savremena rasprava koja sugerše da je jezik prožet patrijarhalnim predrasudama.

Kao što je slučaj sa većinom jezika, imenice i zamenice se u srpskom najčešće koriste u dva roda – muškom i ženskom. Na primer, da li je ispravno da o studentima i studentkinjama govorimo koristeći krovni termin studenti, što je muški oblik množine, iako je već neko vreme na fakultetima više studentkinja nego studenata? Iako univerzitet o kom je reč ima i studentkinje? Da li je to stvar konvencije ili predrasuda?

Lingvisti su podeljeni po ovom pitanju. Džefri Pulum (Geoffrey Pullum), profesor lingvistike na Univerzitetu u Edinburgu, smatra da rodove pojedinaca u društvu ne bi trebalo poistovetiti sa gramatičkim rodovima, jer su ovi drugi stvar konvencije. Međutim, Vera Geno (Gheno), sociolingvistkinja iz Firence, predložila je uvođenje slova schwa (čita se: šva) koje se piše -ə. U italijanskom, imenice, pridevi i zamenice imaju rodove koji zavise od sufiksa, kao i u srpskom.

Kada bismo primenili savet Vere Geno, onda bismo grupu studenata i studentkinja napisali ovako: *studentə*.

Čini se da diskusija na ovu temu i dalje ne postoji u srpskim jezičkim krugovima. Dok se ne pronađe drugo rešenje, uredništvo K2.0 koristi imenice u oba roda kako bi bilo inkluzivnije.

Druga rasprava je na temu zamenica. S obzirom da se rodni identiteti kreću na spektru, a nisu binarnog karaktera, osobu koja sebe ne identifikuje kao muško ili žensko treba na engleskom označiti kao *they* (oni). Englesko *they* se obično prevodi kao oni (množina muškog roda) na srpskom, iako bi pravilan prevod bio

oni/one (množina muškog roda/množina ženskog roda).

Dakle, srpski jezik ne poseduje ekvivalent engleskom “they”, a koje samo po sebi ne označava ni grupu muškaraca ni grupu žena. Zato, u slučajevima gde, kao urednici/ce, nismo sigurni s kojom se zamenicom sagovornik poistovećuje, preporučuje se da se koristi ime osobe ili da se osoba pita koja joj je zamenica draža.

Druge napomene u vezi sa rodom imenica:

■ **Žensko ili devojčica/žena** Na srpskom, imenice se razlikuju na osnovu završetaka. Na primer, novinar (muški rod) i novinarka (ženski rod); student (muški rod) i studentkinja (ženski rod).

■ **Direktorka.** Ženski rod sa sufiksom -ka. Uredništvo K2.0 koristi imenice direktorka i direktorica, profesorka i profesorica, doktorka i doktorica da označi profesije.

Njegova supruga ili **njegova partnerka** umesto **njegova žena**. K2.0 se trudi da koristi izraz “njegova supruga” umesto “njegova žena” svaki put kada govorimo o bračnim odnosima. Na taj način se šalje jasna poruka da su žene ravnopravne u braku. U kontekstu sveprisutnog nasilja nad ženama, tako se i jezički podriva uverenje da žena pripada nekome.

POGLAVLJE

Seksualna orijentacija

Krovni termin za neheteroseksualnu orijentaciju glasi LGBTQI+. Ovaj termin obuhvata lezbijke, gej, biseksualne, transrodne, kvir osobe, osobe koje se preispituju i međupolne osobe. Ovaj termin se proširio svetom iz engleskog jezika. K2.0 koristi akronim LGBTQ+. Kada se prvi put pominje u medijskom napisu, akronim LGBTQ+ treba pisati u punom obliku radi jasnoće, kao i da bi se precizno predstavila raznolikost seksualnih orijentacija i rodni identiteta.

■ **Lezbijka** je devojčica/žena koju emocionalno ili seksualno privlače devojčice/žene.

■ **Gej** je muškarac/dečak koga emocionalno ili seksualno privlače muškarci/dečaci.

■ **Biseksualac/biseksualka** biseksualka je osoba koju emocionalno ili seksualno privlači više od jednog roda/pola.

■ **Trans** je skraćeniica engleske reči transgender i na srpski se prevodi kao transrodni. Ovaj termin obuhvata osobe koje se poistovećuju sa drugim rodnom od onoga koji im je dodeljen na rođenju na osnovu pola.

Druge napomene:

Izbegavajte korišćenje termina homoseksualno. Reč homoseksualno se smatra zastarelom i nekada je bila klinički termin koji je korišćen da se ova seksualna orijentacija označi kao patologija. Kada se govori o seksualnoj orijentaciji i transrodnim osobama u širem društvenom kontekstu, prihvaćeni i poželjni termini glase: LGBTQI+, LGBTQ+ gej, lezbijka, biseksualac/biseksualka, transrodna, kvir ili osoba koja se preispituje, i međupolna osoba.

Izbegavajte korišćenje fraze gej zajednica kada govorite o LGBTQ+ osobama. Da bi se lakše u javnosti prihvatili raznoliki doživljaji i iskustva seksualnih orijentacija obuhvaćenih akronimom LGBTQ+, treba uložiti napore da se u širu upotrebu uvede termin LGBTQ+ ljudi, LGBTQ+ osobe ili LGBTQ+ zajednice.

Izbegavajte korišćenje izraza poput gej način života ili gej životni stil. Ovi termini se smatraju uvredljivim jer upućuju na to da postoji specifični životni stil ekskluzivno dostupan LGBTQ+ osobama. Ovakvi termini doprinose učvršćivanju mita o LGBTQ+ osobama ili pak ovu zajednicu otuđuju od ostatka društva. Kao termin, on se koristi da bi se oklevetale i ocrnile LGBTQ+ osobe i da bi se prikazalo kao da su seksualna orijentacija i rodni identitet stvar izbora. Heteroseksualci nemaju samo jedan stil života, pa ga tako nemaju ni LGBTQ+ osobe.

Reči gej i transrodna osoba ne treba koristiti kao imenice. Umesto njih, preporučljive su sledeće: gej muškarac, transrodni muškarac i transrodna žena. Ove termine treba koristiti samo onda kada je to relevantno i nužno za tematiku. U suprotnom, dovoljno je reći "muškarac" za transrodnog muškarca i "žena" za transrodnu ženu.

Izbegavajte fraze poput “seksualne sklonosti”. Poželjno je u tom kontekstu upotrebiti frazu “seksualna orijentacija”.

Izbegavajte korišćenje fraza poput “priznao da je homoseksualac” ili “priznao/la da je gej ili lezbijka”. Ovi izrazi su zasnovani na subjektivnim procenama i ustaljenim društvenim vrednostima koje implicitno upućuju na to da LGBTQ+ osobe imaju nešto da sakriju od drugih ili da priznaju nešto.

Transrodnim osobama se uvek treba obraćati po ličnom imenu koje su same izabrale, a ne po imenu koje im je dato na rođenju. Štaviše, nemaju sve transrodne osobe mogućnost niti sve odlučuju da promene ime koje im je dodeljeno na rođenju kako bi ono bilo u skladu sa njihovim rodnim identitetom — niti to moraju da urade.

Izbegavajte senzacionalističke, klišeirane i pojednostavljene fraze u naslovima. Na primer, ovo su izrazi koje treba izbegavati: rođen kao muškarac, rođena kao žena, zaljubljen/a u muškarce i žene, promena pola.

POGLAVLJE

Citati

Da li citat u tekstu napisati onako kako je on izrečen verbalno? Na primer, da li bi u citat trebalo uvrstiti produženo *uhmmm* koje je osoba izrekla dok je razmišljala o tome kako da završi rečenicu? Da li je predstavljanje nečijeg govora upravo onako kako je on izgovoren – samo čin iskrenosti ili pak i predrasuda? Ovo poglavlje se ponajviše bavi pisanim tekstovima, sa shvatanjem da tekst nikada ne može u potpunosti da dočara ono što je izgovoreno verbalno.

Citati u novinarstvu jesu jedan od elemenata prema kojima se ocenjuje tačnost vesti. Ipak, uprkos tome što citat u navodnicima mora da bude precizan, mogu se napraviti izmene u pisanoj formi kako bi se pospešila čitljivost i bolje ispričala priča.

■ **Dijalekat** – U pisanoj formi je poželjnije koristiti standardni jezik za ono što osoba izgovara. Citiranje osobe koja koristi određeni dijalekat može da je predstavi u nepodesnom svetlu. Zato bi ovaj oblik beleženja citata trebalo koristiti retko i samo u kontekstu. Ako osoba izrazi politički stav u novinskoj priči, na primer, njen regionalni dijalekat možda nije relevantan za mišljenje koje ta osoba deli sa novinarima/kama. Međutim, kada ta osoba priča o emocijama u sopstvenom životu ili u samoj reportaži, ne samo da je dozvoljeno, već to može da sam tekst učini živahnijim. Ipak, trebalo bi da budete pažljivi da od toga ne pravite karikaturu, stereotip ili da klevetate osobu.

■ **“Parazitske” reči ili fraze** – Izgovoreni jezik je pun reči, fraza ili uzvika koji stvaraju prelaze tokom razgovora, iz jedne izgovorene ideje do druge. Prilozi poput “u međuvremenu” i privlačenje pažnje u formi naredbodavnih glagola poput “Pogledajte!” mogu se ukloniti da bi se što pre došlo do poente teksta.

■ **Birokratski i zvanični jezik** — Pored parafraze, novinar može da interveniše u citatu radi jasnoće ili da se sačuva srž značenja, baš nalik na montažu u vizuelnim materijalima. Ovo je primer takvog citata:

“Proces koji nije bio u fazi ili u kritičnom stanju u meri u kojoj bi njen uticaj na izbore mogao biti dozvoljen. U međuvremenu, izborni proces u odsustvu vanrednog stanja sa posledicama koje iziskuju hitnu intervenciju preuzima primat, pa tako svako delanje ili nedelanje koje bi moglo da utiče na fer i poštene izbore treba izbegavati.”

Novinar/ka može da uredi ovaj nečitljivi pasus tako što će ukloniti, parafrazirati i birati najzanimljivije delove citata. Na primer, *“Zemlja se više ne nalazi u vanrednom stanju”*, kaže X. U tim okolnostima *“izborni proces preuzima primat”*.

Korišćenje stručnog žargona

■ **Socijalne kategorije** — Skraćenica termina na koju se često nailazi u medijima zbog nepromišljenosti ili načina na koji se koristi u svakodnevnom kolokvijalnom izražavanju. Na primer, fraza *socijalne kategorije*, koja opisuje porodice koje primaju socijalnu pomoć. Takav izbor reči treba izbegavati, jer ta fraza predstavlja stručni žargonski rečnik i stvara nesporazume.

Skraćenice i inicijali

Skraćenice naziva organizacija mogu se koristiti u naslovu ili na početku teksta samo onda kada su same po sebi prepoznatljivije u javnosti od punih naziva, poput: UNMIK, OVK, CIA, AIDS/SIDA, EU, FBI, HIV, MMF, NATO, NVO, OECD, UNESCO, KFOR. Neke od njih, kada se upotrebe po drugi put, mogu se navesti kao skraćenice ili u formi “agencija”, “bolest/virus” (u slučaju side).

■ **Pisanje vlastitih imenica i transliteracija.** Višegodišnja praksa Odbora za standardizaciju srpskog jezika i nadležnih jezičkih ustanova nalaže da se reči i imena iz stranih jezika pišu onako kako se čitaju, a ne onako kako su napisana na izvornom jeziku. Na primer, George Bush postaje Džordž Buš, a Donald Trump je Donald Tramp, François Hollande — Fransoa Oland. Međutim, neki mediji i dan-danas pišu imena onako kako su ona napisana izvorno. Druga praksa podrazumeva pisanje izvornog oblika u zagradama.

Bibliografija i izvori

Nekoliko reči o formi:

Velike organizacije, posebno na Zapadu, često objavljuju stilske smernice koje koriste u pisanju svojih tekstova. Konsultovali smo sledeća dokumenta u nameri da izgradimo dosledan stil:

- *The Associated Press Stylebook, 2015.*
- *The Associated Press Stylebook, 2022.*
- *Guardian and Observer Style Guide.*
- *John Grimond, The Economist Style Guide, deveto izdanje, Profile Books, 2005.*
- *Lane Greene, Writing with Style, The Economist Guide, The Economist Books, 2023.*
- *Allan M. Siegal, William Connolly, The New York Times Manual of Style and Usage, Three Rivers Press, 2015.*

Poglavlje II

Za potrebe značenja tarika konsultovali smo Ljuljzima Šehua (Lulzim Shehu) iz Asocijacije tarika Kosova i istoričara Aljbana Dobrunu (Alban Dobruna) Metin Izeti, *Kllapia e tesavvufit*, 2004.

Poglavlje III

Za potrebe dela o invaliditetima, koristili smo razgovore sa Jetom Deva (Jeta Deva), Sebahatom Hajdini (Sebahate Hajdini), Cenom Krasnićijem (Cenë Krasniqi), Afrimom Maljićijem (Afrim Maliqi), Špresom Džakliji (Shpresa Xhakli) i ostalima.

Memorandum o saradnji između Nezavisne komisije za medije (NKM) i organizacija osoba sa invaliditetom, 30. maj 2022, Priština

Daunov sindrom Albanija, Rečnik DS

Za osmišljavanje glasova pomoć smo dobili od dolenađene literature.

Steve Silberman, *Neurotribes: The Legacy of Autism and the Future of Neurodiversity*, Avery, 2016 dhe David Wright, *Down Syndrome*, Oxford University Press, 2011.

Poglavlje VII

Primeri o uređivanju citata potekli su iz ličnih iskustava pisaca ovih redova.

Korišćeni su i ovi izvori:

Tom Ciarella *Writing Dialogue*, Story Press, 1998, posebno za temu dijalekta u pisanju i za preuređenje citata.

Za ulogu koju citati igraju u izveštavanju:

Dennis G. Jerz *Quotations: Using them effectively in journalism*
Propublica, *The News Manual: Chapter 8, Quotes*
Association Press, *Quotations, Telling the Story*

K2.0